

ПОВІСТІ ПОКІЙНОГО ІВАНІ ПЕТРОВИЧА БЕЛКІНА

П-ні Простакова.

То, мій батечку, він ще змалку

до історій охочий.

Скотинін.

Митрофан у мене вдався.

Недоросток.

1830

ВІД ВИДАВЦЯ

Взявшись клопотатися про видання Повістей І. П. Белкіна, які пропонуємо нині публіці, ми бажали додати до них хоч би короткий життєпис покійного автора і тим почасти задовольнити справедливую допитливість любителів вітчизняної словесності. З цією метою звернулися було ми до Марії Олексіївни Трафіліної, найближчої родички і спадкоємниці Івана Петровича Белкіна; але, на жаль, вона не змогла нам дати ніяких про нього відомостей, бо покійник зовсім не був їй знайомий. Вона порадила нам звернутися в цій справі до одного достойного чоловіка, колишнього друга Івана Петровича. Ми послухалися цієї поради, і на листа нашого дістали нижченаведену бажану відповідь. Вміщуємо її без усяких змін і приміток, як дорогоцінну пам'ятку благородного складу думок і зворушливої дружби, а разом з тим, як і вельми достатнє біографічне повідомлення.

Вельмишановний пане мій ****!

Найповажнішого листа Вашого від 13-го цього місяця одержати мав я честь 23 цього ж місяця, в якому ви висловлюєте мені своє бажання мати докладні відомості про час народження і смерті, про службу, про домашні обставини, також і про заняття і вдачу покійного Івана Петровича Белкіна, колишнього мого щирого друга і сусіда по маєтках. З великим для себе задоволенням виконую це ваше бажання і надсилаю вам, вельмишановний пане мій, усе, що з його розмов, а також з власних моїх спостережень згадати можу.

Іван Петрович Белкін народився від чесних і благородних батьків у 1798 році в селі Горюхіні. Покійний батько його секунд-майор Петро Іванович Белкін, був одружений з дівцею Пелагеею Гаврилівною з роду Трафіліних. Він був людиною не багатою, але поміркованою і в господарстві дуже тямущою. Син їх здобув початкову освіту від сільського дячка. Саме цьому поважному чоловікові був він, здається, зобов'язаний охотою до читання і занять російською словесністю. В 1815 році поступив він на службу до піхотного єгерського полку (числа не пригадую), в якому і перебував аж до 1823 року. Смерть його батьків, що сталася майже в один час, примусила його подати у відставку і приїхати в село Горюхіно, свою вотчину.

Вступивши в управління маєтком, Іван Петрович через свою недосвідченість і м'якосердя незабаром занедбав господарство і послабив суворий порядок, заведений покійним його батьком. Замінивши справного і розторопного старосту, яким селяни його (за їх звичкою) були невдоволені, доручив він управління селом старій своїй ключниці, яка здобула його довір'я умінням розповідати історії. Ця дурна старуха не вміла ніколи відрізнити асигнації в двадцять п'ять карбованців від асигнації в п'ятдесят карбованців; селяни, яким вона всім була кумою, її зовсім не боялися: ними вибраний староста так їм потурав, шахраюючи заодно, що Іван Петрович змушений був скасувати панщину і встановити досить помірний оброк; але й тут селяни, користуючись його слабодухістю, на перший рік Випросили для себе значну пільгу, а в

наступні більше двох третин оброку платили горіхами, брусницею і таким іншим; та й то були недоїмки.

Бувши приятелем покійному батькові Івана Петровича, я вважав своїм обов'язком пропонувати й синові свої поради і неодноразово брався відновити колишній, ним порушений, порядок. З цією метою, приїхавши одного разу до нього, наказав я подати господарські книги, покликав крутія старосту, і в присутності Івана Петровича зайнявся розглядом їх. Молодий господар спочатку став стежити за мною з найбільшою увагою і старанністю; та коли з рахунків виявилось, що за останні два роки число селян збільшилося, а число дворової птиці і домашньої худоби зменшилося, то Іван Петрович задовольнився цією першою відомістю і далі мене не слухав; і в ту саму хвилину, коли я своїми розшуками і суворим допитом крутія старосту в цілковите замішання призвів і зовсім заіміти примусив, на превелику мою досаду почув я, що Іван Петрович кріпко хропе на своєму стільці. З того часу перестав я втручатися в його господарські розпорядження і віддав його справи (як і він сам) в розпорядження Всевишнього.

А втім, це дружніх наших стосунків нітрохи не порушило, бо я, співчуючи його слабодухості і пагубному недбальству, властивому молодим нашим дворянам, щиро любив Івана Петровича; та не можна було й не любити молодого чоловіка, такого лагідного і чесного. З свого боку Іван Петрович виявляв повагу до моїх літ і щиро був мені відданий. До самої кончини своєї він майже кожного дня зі мною бачився, цінуючи просту мою розмову, хоч ні звичками, ні складом думок, ні вдачею ми здебільшого один з одним не були схожі.

Іван Петрович провадив життя дуже помірковане, уникав усяких надмірностей; ніколи не доводилося мені бачити його напідпитку (що в краю нашому за нечуване диво вважатися може); до жінок виявляв він велику прихильність, але соромливість була в ньому справді дівоча*.

Крім повістей, про які в листі вашому згадувати зволите, Іван Петрович залишив багато рукописів, частина яких у мене зберігається, а

частину його ключниця використала для різних домашніх потреб. Таким чином минулою зимою всі вікна її флігеля заклеєні були першою частиною романа, якого він не закінчив. Вищезгадані повісті були, здається, першою його спробою. Вони, як розповідав Іван Петрович, здебільшого правдиві, і чув він їх від різних осіб*. Проте Імена в них майже всі вигадані ним самим, а назви сіл і хуторів запозичені з нашої околиці, через що й моє село десь згадане. Це трапилося не від злого якогось наміру, а лише від недостатньої уяви.

Іван Петрович восени 1828 року захворів на простудну лихоманку, що перейшла в гарячку, і вмер, незважаючи на невсипущі старання повітового нашого лікаря, людини дуже тямущої, особливо в лікуванні запущених хвороб, як-от мозолів і тому подібного. Він помер на моїх руках на 30-му році від народження і похований в церкві села Горюхіна поблизу покійних його батьків.

Іван Петрович був зросту середнього, очі мав сірі, волосся русе, ніс прямий; з обличчя був білий і худорлявий.

Ось, вельмишановний пане мій, все, що зміг я пригадати про спосіб життя, заняття, вдачу і зовнішність покійного сусіди і приятеля мого. Але в разі, коли визнаєте за потрібне цей мій лист десь використати, найпокірніше прошу ніяк імені мого не згадувати; бо хоч я дуже поважаю і люблю письменників, але мати це звання вважаю зайвим і в мої літа непристойним. Із щирою моєю пошаною та ін.

1830 року листопада 16.

Село Ненарадове.

Вважаючи своїм обов'язком виконати волю шановного друга автора нашого, складаємо йому найглибшу подяку за подані нам відомості і сподіваємося, що публіка оцінить їх щирість і добродушність.

О. П.

ПОСТРІЛ

Стрілялись ми.

Баратинський.

Я поклявся застрелити його за

правом дуелі (за ним лишився

ще мій постріл).

Вечір па бівуаку.

I

Ми стояли в містечку ***. Життя армійського офіцера відоме. Вранці навчання, манеж; обід у полкового командира або в жидівському трактирі, увечері пунш і карти. В*** не було жодного відкритого дому, жодної нареченої; ми збирались один у одного, де, крім своїх мундирів, не бачили нічого.

Один лише чоловік належав до нашого товариства, не будучи військовим, йому було близько тридцяти п'яти років, і ми тому вважали його стариком. Досвідченість давала йому перед нами багато переваг; до того ж його постійна похмурість, крута вдача і злий язик мали великий вплив на молодий наш розум. Якесь таємничість повивала його Долю; він здавався росіянином, а мав іноземне ім'я. Колись він служив у гусарах, і навіть щасливо; ніхто не знав причини, що спонукала його піти у відставку і поселитися в убогому містечку, де провадив життя він одночасно і в бідності, і в марнотратстві: ходив завжди пішки, в

приношеному чорному сюртуку, а мав відкритий стіл для всіх офіцерів нашого полку. Правда, обід його складався з двох або трьох страв, зготовлених відставним солдатом, але шампанське при цьому лилося рікою. Ніхто не знав ні його статку, ні доходів, — і ніхто не насмілювався про це його запитати. У нього водилися книги, здебільшого військові, та романи. Він охоче давав їх читати, ніколи не вимагаючи їх назад; зате ніколи не віддавав власникові книгу, яку сам позичав. Головне заняття його полягало в стрільбі з пістолета. Стіни його кімнати були всі сточені кулями, всі в шпарах, мов стільники бджолині. Багате зібрання пістолетів було єдиною розкішшю бідної мазанки, де він жив. Майстерність, якої він досяг, була неймовірна, і коли б він узявся кулею збити грушу з кашкета в кого б то не було, ніхто б у нашому полку не завагався підставити йому своєї голови. Розмова між нами торкалась часто поєдинків; Сільвіо (так назву його) ніколи в неї не втручався. На запитання, чи траплялося йому битись, відповідав він сухо, що траплялося, але в подробиці не вдавався, і видно було, що такі питання були йому неприємні. Ми гадали, що на совісті його лежала яка-небудь нещасна жертва його жахливого уміння. А втім, нам і на думку не спадало підозрівати в ньому що-небудь схоже на боязливість. Є люди, зовнішній вигляд яких не допускає таких підозрінь. Несподіваний випадок усіх нас здивував.

Одного разу чоловік десять наших офіцерів обідали у Сільвіо. Пили як звичайно, тобто дуже багато; після обіду стали ми умовляти господаря прометати нам банк. Довго він відмовлявся, бо ніколи майже не грав; нарешті звелів подати карти, висипав на стіл півсотні червінців і сів метати. Ми оточили його, і гра почалася. Сільвіо за грою мав звичку завжди мовчати, ніколи не сперечався і не вдавався в пояснення. Коли траплялось, що понтер помилявся в рахунках, то він зараз же або доплачував недостачу, або записував лишок. Ми вже це знали і не заважали йому хазяйнувати по-своєму; але між нами був офіцер, недавно до нас переведений. Він, граючи разом з нами, через неуважність загнув зайвий ріжок. Сільвіо взяв крейду і за своєю звичкою зрівняв рахунок. Офіцер, гадаючи, що Сільвіо помилився, заходився пояснювати. Сільвіо мовчки метав далі. Офіцер, втративши терпіння, взяв щітку і стер те, що здавалося йому невірно записаним. Сільвіо взяв крейду і записав знов.

Офіцер, розпалений вином, грою і сміхом товаришів, побачив у цьому жорстоку образу і, розлючений, схопивши зі столу мідний шандал, шпурнув його в Сільвіо, який ледве встиг відхилитися від удару. Ми сторопіли. Сільвіо сказав: "Шановний пане, прошу вийти і дякуйте богам, що це сталося у мене в домі".

Ми не мали сумніву відносно наслідків і вважали нового товариша вже вбитим. Офіцер вийшов геть, сказавши, що за образу готовий відповідати, як буде завгодно панові банкомету. Гра тривала ще декілька хвилин; але, почувачи, що господареві було не до гри, ми відстали один за одним і розбрелися по квартирах, міркуючи про скору ваканцію.

Другого дня в манежі ми запитували вже, чи живий ще бідолашний поручик, коли він сам з'явився між нами; ми звернулися до нього з тим же питанням. Він відповів, що про Сільвіо не мав він ще ніякої звістки. Це нас здивувало. Ми пішли до Сільвіо і застали його у дворі, де він заганяв кулю за кулею в туза, приклеєного до воріт. Він прийняв нас як завжди, ні слова не кажучи про вчорашню подію. Минуло три дні, поручик був ще живий. Ми здивовано запитували: невже Сільвіо не буде битися? Сільвіо не бився. Він задовольнився дуже легким перепрошенням і помирився.

Це надзвичайно пошкодило йому в очах молоді. Відсутність сміливості найменше прощається молодими людьми, які в хоробрості завжди вбачають найвищу людську гідність і виправдання всіляких пороків. Проте мало-помалу все забулося, і Сільвіо знову здобув колишній свій вплив.

Один я не міг уже до нього наблизитися. Маючи від природи романічну уяву, я найсильніше перед тим був прив'язаний до людини, життя якої було загадкою, і яка здавалася мені героєм таємничої якоїсь повісті. Він любив мене; принаймні лише зі мною кидав звичайне своє різке лихослів'я і говорив про різні речі простодушно і надзвичайно приємно. Але після нещасного вечора, думка, що честь його була заплямована і не змита з його власної вини, ця думка мене не покидала і

заважала мені ставитися до нього, як і раніше; мені було ніяково на нього дивитися. Сільвіо був занадто розумний і досвідчений, щоб цього не помітити і не вгадувати причини цього. Здавалося, це засмучувало його; принаймні я помітив разів зо два в ньому бажання зі мною поговорити; але я уникав таких випадків, і Сільвіо від мене відступився. З того часу бачивсь я з ним лише при товаришах, і колишні відверті розмови наші припинилися.

Неуважливі мешканці столиці не мають уявлення про багато вражень, добре відомих жителям сіл або містечок, наприклад, про очікування поштового дня; у вівторок і п'ятницю в полковій нашій канцелярії було повно офіцерів: хто чекав грошей, хто листів, хто газет. Пакети звичайно тут же розпечатувалися, новини передавалися, і канцелярія являла собою картину надзвичайно живу. Сільвіо одержував листи, адресовані на наш полк, і звичайно також бував тут. Одного разу подали йому пакет, з якого він зірвав печатку з виглядом найбільшого нетерпіння. Перебігаючи листа, очі його виблискували. Офіцери, кожен зайнятий своїми листами, нічого не помітили. "Панове,— сказав їм Сільвіо, — обставини вимагають негайної моєї відсутності; їду сьогодні вночі; сподіваюсь, що ви не відмовитесь пообідати в мене в останній раз. Я чекаю і вас,— додав він, звернувшись до мене,— чекаю неодмінно". Сказавши це, він поспішно вийшов; а ми, умовившись зібратися в Сільвіо, розійшлися кожен у свій бік.

Я прийшов до Сільвіо в призначений час і застав у нього майже весь полк. Усе його добро було вже укладене; залишалися самі голі, прострелені стіни. Ми сіли за стіл; господар був у чудовому настрої, і скоро веселість його стала загальною; пробки вилітали щохвилини, склянки пінилися і шипіли безперестану, і ми з найбільшою щирістю бажали від'їжджаючому щасливої дороги і всіляких благ. Встали з-за столу вже пізно ввечері. Коли розбирали кашкети, Сільвіо, з усіма прощаючись, узяв мене за руку і зупинив в ту саму хвилину, коли збирався я вийти. "Мені треба з вами поговорити",— сказав він тихо. Я залишився.

Гості пішли; ми лишилися вдвох, сіли один проти одного і мовчки запалили люльки. Сільвіо був стурбований; не було вже й сліду його судорожної веселості. Похмура блідість, блискучі очі і густий дим, що виходив з рота, надавали йому вигляду справжнього диявола. Минуло кілька хвилин, і Сільвіо перервав мовчанку.

— Можливо, ми ніколи більше не побачимося,— сказав він мені; — перед розлукою я хотів дещо вам пояснити. Ви могли помітити, що я мало поважаю сторонню думку; але я вас люблю і почуваю: мені було б тяжко залишити у вашій свідомості несправедливе враження.

Він зупинився і почав набивати вигорілу свою люльку; я мовчав, опустивши очі.

— Вам було дивно,— продовжував він,— що я не вимагав сатисфакції від цього п'яного навіженого Р***. Ви погодитесь, що, маючи право вибрати зброю, життя його було в моїх руках, а моє майже в цілковитій безпеці: я міг би приписати стриманість мою самій великодушності, але не хочу говорити неправду. Коли б я міг покарати Р ***, не ризикуючи зовсім своїм життям, то я б нізащо не простив йому.

Я дивився на Сільвіо з подивом. Від такого признання я зовсім зніяковів. Сільвіо продовжував.

— Саме так: я не маю права наражати себе на смерть. Шість років тому мені дали ляпаса, і ворог мій ще живий.

Цікавість моя була дуже збуджена. "Ви з ним не билися? — запитав я. — Обставини, певно, вас розлучили".

— Я з ним бився,— відповів Сільвіо,— і ось пам'ятка про наш поєдинок.

Сільвіо встав і вийняв з картону червону шапку з золотою китицею, з галуном (те, що французи називають *bonnet de police**); він її надів; вона була прострелена на вершок від лоба.

— Ви знаєте,— продовжував Сільвіо,— що я служив у *** гусарському полку. Характер мій вам відомий: я звик бути першим, а змолоду це було моєю пристрастю. За наших часів буйство було в моді: я був першим буяном в армії. Ми хвастилися пияцтвом: я перепив славного Бурцова, оспіваного Денисом Давидовим. Дуелі в нашому полку траплялися щохвилини: я на всіх бував або свідком, або дійовою особою. Товариші мене боготворили, а полкові командири, які раз у раз мінялися, дивилися на мене, як на неминуче зло.

Я спокійно (або неспокійно) втішався моєю славою, аж поки не прибув на службу до нас юнак з багатої і знатної родини (не хочу називати його). Зроду не зустрічав щасливця такого блискучого. Уявіть собі молодість, розум, красу, веселість найшаленішу, хоробрість найбезтурботнішу, гучне ім'я, гроші, яким не знав він ліку і які ніколи в нього не переводилися, і уявіть собі, яке враження повинен був він справити на нас.

Першість моя похитнулась. Спокушений моєю славою, він почав був шукати моєї дружби; але я прийняв його холодно, і він без усякого жалю від мене віддалився. Я його зненавидів. Успіхи його в полку і в товаристві жінок доводили мене до цілковитого відчаю. Я почав шукати нагоди, щоб з ним посваритися; на епіграми мої він відповідав епіграмами, які завжди здавалися мені більш несподіваними і гострішими від моїх, і які, звичайно, набагато були дотепнішими: він жартував, а я злився. Нарешті якось на балу у польського поміщика, побачивши його в центрі уваги всіх дам, і особливо самої господині, що була зі мною в зв'язку, я сказав йому на вухо якусь банальну пошлість. Він спалахнув і дав мені ляпаса. Ми кинулися до шабель; дами знепритомніли; нас розвели, і тієї ж ночі ми поїхали битися.

Це було на світанку. Я стояв на призначеному місці з моїми трьома секундантами. З невимовним нетерпінням я чекав мого супротивника. Весняне сонце зійшло, і наставала вже спека. Я побачив його здалеку. Він ішов пішки, з мундиром на шаблі, в супроводі одного секунданта. Ми пішли до нього назустріч. Він наблизився, тримаючи кашкета, наповненого черешнями. Секунданти відміряли нам дванадцять кроків. Мені належало стріляти першому: але хвилювання злості в мені було таке сильне, що я не надіявся на вірність руки і, щоб дати собі час остигнути, поступився йому першим пострілом; супротивник мій не погоджувався. Вирішили кинути жеребок: перший номер дістався йому, вічному улюбленцю щастя. Він прицілився і прострелив мені кашкета. Черга була за мною. Життя його нарешті було в моїх руках; я дивився на нього жадібно, намагаючись зловити хоч невеличку тінь неспокою... Він стояв під пістолетом, вибираючи з кашкета спілі черешні і випльовуючи кісточки, які долітали до мене. Його байдужість розлютила мене. Яка користь мені, подумав я, позбавити його життя, коли він зовсім ним не дорожить? Злісна думка промайнула в моїй голові. Я опустив пістолет.— Вам, здається, тепер не до смерті,— сказав я йому,— ви зволите снідати; мені не хочеться вам перешкоджати...— "Ви нітрохи не перешкоджаєте мені,— заперечив він,— будь ласка, стріляйте собі, а втім, як вам завгодно; постріл ваш лишається за вами; я завжди готовий до ваших послуг". Я звернувся до секундантів, заявивши, що нині стріляти не маю наміру, і поєдинок тим і закінчився.

Я вийшов у відставку і поселився в цьому містечку. З того часу не пройшло жодного дня, щоб я не думав про помсту. Нині час мій настав...

Сільвіо вийняв з кишені листа, якого він вранці одержав, і дав мені його прочитати. Хтось (здається, його повірений у справах) писав йому з Москви, що відома особа скоро має вступити в законний шлюб з молодою і прекрасною дівчиною.

— Ви догадуєтесь,— сказав Сільвіо,— хто ця відома особа, їду в Москву. Подивимося, чи так байдуже прийме він смерть перед своїм весіллям, як колись чекав на неї за черешнями.

Сказавши це, Сільвіо підвівся, вдарив своїм кашкетом об підлогу і почав ходити по кімнаті, як тигр по своїй клітці. Я слухав його нерухомо; дивні, протилежні почуття хвилювали мене.

Увійшов слуга і сказав, що коні готові. Сільвіо міцно потис мені руку; ми поцілувалися. Він сів у візок, де лежали два чемодани, один з пістолетами, другий з його пожитками. Ми попрощалися ще раз, і коні поскакали.

II

Минуло кілька років, і домашні обставини змусили мене поселитися в убогому селі Н ** повіту. Займаючись господарством, я не переставав нишком зітхати за колишнім моїм гомінливим і безтурботним життям. Найважче мені було звикнути проводити осінні і зимові вечори в цілковитій самотності. До обіду сяк-так ще дотягував час, розмовляючи з старостою, роз'їжджаючи по роботах або оглядаючи нововведення; але як тільки починало смеркати, я зовсім не знав куди подітись. Невелику кількість книг, знайдених мною під шафами і в коморі, я витвердив напам'ять. Всі казки, які лише змогла згадати ключниця Кирилівна, були мені переказані, жіночі пісні наганяли на мене нудьгу. Взявся я було до непідсолодженої наливки, але від неї боліла в мене голова; та й признаюся, побоявся я зробитися п'яницею з горя, тобто найбільш гірким п'яницею, а прикладів цього багато бачив я у нашому повіті. Близьких сусідів коло мене не було, крім двох чи трьох гірких, мова яких здебільшого складалася з ікавки та зітхань. Самотність терпіти було легше*.

За чотири версти від мене був багатий маєток, який належав графіні Б ***; але в ньому жив тільки управитель, а графиня відвідала свій маєток тільки один раз, в перший рік свого одруження, і то прожила там не більше місяця. Проте на другу весну моєї самотності рознеслася чутка, що графиня з чоловіком приїде на літо в своє село. Справді, вони прибули на початку червня місяця.

Приїзд багатого сусіди є важливою епохою для сільських жителів. Поміщики і їх дворові люди балакають про це місяців за два раніше і років три опісля. Щодо мене, то, признаюсь, звістка, що прибуде молода і прекрасна сусідка, надзвичайно на мене вплинула; я горів від нетерпіння її побачити, і тому в першу неділю по її приїзді вирушив після обіду в село*** рекомендуватися їх вельможностям, як найближчий сусіда і найпокірніший слуга.

Лакей завів мене до графського кабінету, а сам пішов доповісти про мене. Просторий кабінет був прибраний надзвичайно розкішно; біля стін стояли шафи з книгами, і над кожною бронзовий бюст; над мармуровим каміном було широке дзеркало; підлога була оббита зеленим сукном і встелена килимами. Відвикнувши від розкоші в бідному кутку моєму, і вже давно не бачивши чужого багатства, я оторопів і чекав графа з якимсь трепетом, як прохач із провінції чекає виходу міністра. Двері відчинилися, і увійшов чоловік років тридцяти двох, прекрасний собою. Граф наблизився до мене з виглядом одвертим і дружелюбним; я і намагався підбадьоритися і почав був себе рекомендувати, але він припинив мене. Ми сіли. Мова його, невимушена і привітна, незабаром розігнала мою здичавілу соромливість; я вже починав набирати звичайного свого поведження, як раптом увійшла графиня, і зниклоїсть охопила мене ще більше. Справді, вона була красуня. Граф відрекомендував мене; я хотів показатися розв'язним, але чим більше я намагався набрати вигляду невимушеності, тим більше почував себе незграбним. Вони, щоб дати мені час заспокоїтися і звикнути до нового знайомства, почали говорити між собою, поводячись зі мною, як із добрим сусідою і без церемоній. Тимчасом я почав ходити туди й сюди, розглядаючи книги й картини. Я не знавець картин, але одна привернула мою увагу. Це був якийсь краєвид із Швейцарії, але вразив мене не живопис, а те, що картина була прострелена двома кулями, всадженими одна на одну. "От влучний постріл",— сказав я, звертаючись до графа.— "Так,— відповів він,— постріл дуже чудовий. А ви добре стріляєте?"— продовжував він.— "Непогано,— відповів я, зрадівши, що мова перейшла нарешті на тему, близьку для мене.— За тридцять кроків промаху в карту не дам, зрозуміло, із знайомих пістолетів".— "Справді?— сказала

графиня з виглядом великої уважності,— а ти, мій друже, попадеш в карту за тридцять кроків?" — "Коли-небудь,— відповів граф,— ми спробуєм. У свій час я стріляв непогано; але ось уже чотири роки, як я не брав у руки пістолета". — "О,— зауважив я,— в такому випадку б'юся об заклад, що ваша вельможність не попадете в карту і за двадцять кроків: пістолет вимагає щоденних вправ. Це я знаю з досвіду. У нас в полку я вважався одним з кращих стрільців. Якось випало мені цілий місяць не брати пістолета: мої були п ремонті; що ж би ви думали, ваша вельможність? В перший раз, як почав потім стріляти, я підряд чотири рази не попав у пляшку за двадцять п'ять кроків. У нас був ротмістр, дотепник, штукар, він якраз нагодився і сказав мені: видно, в тебе, брат, рука не підіймається на пляшку. Ні, ваша вельможність, не слід занехаювати цих вправ, а то зовсім відвикнеш. Найкращий стрілець, якого довелося мені стрічати, стріляв кожного дня, принаймні три рази перед обідом. Це в нього було заведено, як чарка горілки". Граф і графиня раді були, що я розговорився. "А як він стріляв?" — запитав мене граф.— "А ось як, ваша вельможність: бувало побачить він, сіла на стіну муха: ви смієтесь, графиня? їй-богу, правда. Бувало побачить муху і кричить: Кузько, пістолет! Кузька і несе йому заряджений пістолет. Він бах, і вдавить муху в стіну".— "Це чудово! — сказав граф,— а як його звали?" — "Сільвіо, ваша вельможність".— "Сільвіо! — закричав граф, схопившись з свого місця,— ви знали Сільвіо?" — "Як не знати, ваша вельможність; ми були з ним приятелями; він у нашому полку був як свій брат-товариш; та ось уже років з п'ять, як про нього не маю ніякої звістки. То й ваша вельможність, виходить, знали його".— "Знав, добре знав. А чи не розповідав він вам... але ні; не думаю; чи не розповідав він вам однієї дуже дивної пригоди?" — "Чи не ляпас, ваша вельможність, що він його Дістав на балу в якогось гульвіси?" — "А казав він вам, як звали цього гульвісу?" — "Ні, ваша вельможність, не казав... Ах! ваша вельможність — продовжував я, догадуючись про істину,— вибачте... я не знав... чи не ви, бува?.."— Я сам,— відповів граф, прикро вражений,— а прострелена картина є пам'яткою останньої нашої зустрічі..." — "Ах, любий мій,— сказала графиня,— ради бога не розповідай; Мені страшно буде слухати".— "Ні,— заперечив граф,— я все розповім; він знає, як я

образив його друга: хай також довідається, як Сільвіо мені помстився".— Граф посунув мені крісло, і я з великою цікавістю почув таке оповідання.

"П'ять років тому я одружився.— Перший місяць, the honey-moon*, провів я тут, у цьому селі. З цим домом зв'язані найкращі хвилини життя і один із найтяжчих споминів.

Якось увечері їздили ми разом верхи; кінь у дружини чогось заноровився; вона злякалась, віддала мені поводи і пішла пішки додому; я поїхав уперед. У дворі побачив я дорожнього воза; мені сказали, що в мене в кабінеті сидить чоловік, який не побажав назвати свого імені, а заявив просто, що має до мене справу. Я увійшов до цієї кімнати і побачив у темряві чоловіка, запиленого і зарослого бородою; він стояв тут біля каміна. Я підійшов до нього, намагаючись пригадати його риси. "Ти не впізнав мене, граф?" — сказав він тремтячим голосом.— Сільвіо! — закричав я, і, признаюсь, відчув, як волосся стало раптом на мені дибом. "Так точно,— продовжував він,— постріл за мною; я приїхав розрядити мій пістолет, чи готовий ти?" Пістолет у нього стирчав з бокової кишені. Я відміряв дванадцять кроків, і став там у кутку, прохаючи його стріляти скоріше, поки не вернулася дружина. Він не поспішав — він велів подати світло. Подали свічки.—Я замкнув двері, не велів нікому заходити і знову попросив його стріляти. Він вийняв пістолет і прицілився... Я рахував секунди... я думав про неї... Жахлива минула хвилина! Сільвіо опустил руку.—"Шкодую,—сказав він, що пістолет заряджений не черешневими кісточками... куля важка. Мені все здається, що у нас не дуель, а вбивство: я не звик цілитися в беззбройного. Почнемо заново; кинемо жеребок, кому стріляти першому". Голова моя йшла обертом... Здається, я не погоджувався... Нарешті ми зарядили ще пістолет; згорнули два білети; він поклав їх у кашкет, який я колись прострелив; я вийняв знову перший нумер. "Ти, граф, до біса щасливий",— сказав він з такою посмішкою, якої я ніколи не забуду. Не розумію, що зі мною сталося, і яким чином зумів він мене до того примусити... але — я вистрілив і влучив ось в оцю картину... (Граф показав пальцем на прострелену картину; обличчя його пашіло вогнем; графиня була блідіша від своєї хустки: я не міг утриматись від вигуку).

Я вистрілив,— продовжував граф,— і, слава богу, промахнувся; тоді Сільвіо... (в цю хвилину він був справді страшний) Сільвіо почав у мене прицілюватися. Раптом двері відчинились, вбігає Маша і з вереском кидається мені на шию. її присутність повернула мені всю бадьорість. — Люба,—сказав я їй,—хіба ти не бачиш, що ми жартуємо? Як же ти перелякалася! піди, випий склянку води і приходь до нас; я познайомлю тебе із давнім другом і товаришем.— Маші все ще не вірилося. "Скажіть, чи правду чоловік говорить? — сказала вона, звертаючись до грізного Сільвіо,— чи правда, що ви обидва жартуєте?"—"Він завжди жартує, графине,— відповів їй Сільвіо,— одного разу дав мені, жартуючи, ляпаса, жартуючи, прострелив мені ось цього кашкета, жартуючи, зараз не влучив у мене; тепер і мені спала охота пожартувати..." Кажучи це, він хотів у мене прицілитися... при ній! Маша кинулася йому до ніг.— Встань, Машо, сором,— закричав я люто,— а ви, пане, перестанете знущатися над бідною жінкою? Будете ви стріляти, чи ні? — "Не буду,— відповів Сільвіо,— я задоволений: я бачив твою розгубленість, твій страх; я примусив тебе вистрілити в мене, з мене доволі. Будеш мене пам'ятати. Залишаю тебе твоїй совісті". Тут він було вийшов, але зупинився у дверях, оглянувся на прострелену мною картину, вистрілив у неї, майже не цілячись, і зник. Дружина лежала непритомна; люди не сміли його зупинити і з жахом на нього дивились; він вийшов на ґанок, гукнув візника і поїхав, раніше ніж я встиг опам'ятатися".

Граф замовк. Ось як довідався я про кінець повісті, початок якої колись так вразив мене. З героєм її вже я не зустрічався. Кажуть, що Сільвіо, під час повстання Олександра Іпсіланті, був на чолі загону етеристів і його вбито в бою під Скулянами.

ЗАМЕТІЛЬ

Коні мчаться вдалині

Сніжними полями.

Ось і церква в стороні

Блимає огнями.

.....

Враз метелиця з пільми

Снігом завихрила;

Чорний ворон над саннями

Розчепірів крила.

В віщім стогоні — печаль.

Коні полохливі

Чутко дивляться у даль,

Підійнявши гриви...

Жуковський.

В кінці 1811 року, в епоху, нам достопам'ятну, жив у Своїм маєтку Ненарадове добрий Гаврило Гаврилович Р **. Він славився на всю округу гостинністю і привітністю; сусіди весь час їздили до нього поїсти, попити, пограти по п'ять копійок в бостон з його дружиною, а деякі для того, щоб подивитися на дочку їхню, Марію Гаврилівну, струнку, бліду і сімнадцятилітню дівчину. Вона вважалася багатою нареченою, і багато хто ладив її за жінку собі або своїм синам.

Марія Гаврилівна виховалась на французьких романах, отже була закохана. Предмет, обраний нею, був бідний армійський прапорщик, який приїхав у своє село у відпустку. Само собою зрозуміло, що юнак палав таким же пристрасним коханням, і що батьки його коханої, помітивши їх взаємну прихильність, заборонили дочці про нього й думати, а його приймали гірше, ніж відставного засідателя. Наші закохані листувалися і щоденно зустрічалися на самоті в сосновому гаю або біля старої каплиці. Там вони клялися один одному в вічному коханні, нарікали на долю і робили всілякі припущення. Листуючись і розмовляючи таким чином, вони (що цілком природно) дійшли до такого висновку: коли ми один без одного дихати не можемо, а воля жорстоких батьків перешкоджає нашому щастю, то чи не можна нам буде обійтися без неї? Зрозуміло, що це щасливе рішення спершу спало на думку молодому чоловікові, і що воно дуже сподобалось романічній уяві Марії Гаврилівни.

Настала зима і припинила їх побачення; але листування ще пожвавішало. Володимир Миколайович в кожному листі благав її звіритися на нього, обвінчатися таємно, переховуватися деякий час, кинутися потім до ніг батькам, які, звичайно, будуть зворушені, нарешті, героїчною вірністю і нещастям закоханих, і скажуть їм неодмінно: — Діти! ідіть в наші обійми.

Марія Гаврилівна довго вагалася; багато планів утечі було відхилено. Нарешті вона погодилася: в призначений день вона повинна була не вечеряти і піти до своєї кімнати, пославшись на головний біль. Служниця її була у змові; обидві вони мали вийти в сад через ґанок на чорному ході, за садом знайти готові сани, сісти в них і їхати за п'ять верст від Ненарадового в село Жадрине, прямо до церкви, де Володимир уже повинен був на них чекати.

Напередодні вирішального дня Марія Гаврилівна не спала всю ніч; вона укладала свої речі, ув'язувала білизну і плаття, написала довгого листа до однієї чутливої панночки, її подруги, другого до своїх батьків. Вона прощалася з ними у найбільш зворушливих висловах, виправдовувала свою провину непереборною силою пристрасі і

закінчувала тим, що найщасливішою хвилиною життя вона вважатиме ту, коли їй дозволено буде кинутися до ніг найдорожчих батьків.

Запечатавши обидва листи тульською печаткою, на якій зображені були два палаючих серця з належним написом, вона кинулася на постіль перед самим світанком і задрімала; але й тут жахливі марення щохвилини її будили. То здавалося їй, що в ту хвилину, коли вона сідала в сани, щоб їхати вінчатися, батько зупиняв її, нестерпно швидко волік її по снігу і кидав у темне, бездонне підземелля... і вона летіла стрімголов з невимовним завмиранням серця; то бачила вона Володимира, що лежав на траві, блідий, закривавлений. Він, умираючи, благав її пронизливим голосом скоріше з ним повінчатися... інші страхітливі, безглузді видіння пробігали перед нею одно за одним. Нарешті вона встала, блідіша, ніж завжди, із справжнім головним болем. Батько й мати помітили її неспокій, їх ніжне піклування і безперестанні запитання: що з тобою, Машо? чи не хвора ти, Машо? краями її серце. Вона старалася їх заспокоїти, вдавати з себе веселу, і не могла. Настав вечір. Думка, що вже востаннє проводить вона день серед своєї родини, стискувала її серце. Вона була ледве жива; вона потай прощалася з усіма людьми, з усіма речами, що її оточували. Подали вечеряти; серце її сильно забилося. Тремтячим голосом сказала вона, що їй вечеряти не хочеться, і почала прощатися з батьком і матір'ю. Вони її поцілували і, як завжди, благословили: вона мало не заплакала. Прийшовши до своєї кімнати, вона кинулася в крісло і залилася слізьми. Служниця почала умовляти її заспокоїтися і підбадьоритись. Усе було готово. Через півгодини Маша повинна була назавжди залишити батьківський дім, свою кімнату, тихе дівоче життя... Надворі була заметіль; вітер завивав, віконниці тряслись і стукали; все здавалося їй погрозою і сумною прикметою. Скоро в домі все затихло й заснуло. Маша обкуталася шаллю, наділа теплий капот, взяла в руки шкатулку свою і вийшла на задній ґанок. Служниця несла за нею два клунки. Вони вийшли в сад. Заметіль не втихала; вітер дув назустріч, наче силкувався зупинити молоду злочинницю. Вони насилу дійшли до кінця саду. На дорозі сани чекали на них. Коні, промерзнувши, не стояли на місці; кучер Володимира походжав перед голоблями, стримував баских коней. Він допоміг панночці і її служниці усістися і вкласти клунки і шкатулку, взяв

віжки, і коні полетіли. Доручивши панночку піклуванню долі і вправності Терешка-кучера, повернемося до молодого нашого коханця.

Цілий день Володимир був у роз'їзді. Вранці відвідав він жадринського священика; насилу з ним домовився; потім поїхав шукати свідків між сусідніми поміщиками. Перший, до кого з'явився він, відставний сорокалітній корнет Дравін, погодився з охотою. Ця пригода, запевняв він, нагадувала йому колишні часи і гусарські витівки. Він умовив Володимира залишитися в нього пообідати і запевнив його, що за іншими двома свідками справа не стане. І дійсно, зразу ж після обіду з'явилися землемір Шміт з вусами і шпорами, і син капітан-справника, хлопчина років шістнадцяти, який недавно вступив в улани. Вони не тільки прийняли пропозицію Володимира, але навіть поклялися, що готові пожертвувати для нього життям. Володимир в захопленні обняв їх і поїхав додому готуватися.

Уже давно смеркало. Він відправив свого надійного Терешка в Ненарадове з своєю трійкою і з докладним, ґрунтовним наказом, а для себе звелів запрягати коня в невеличкі однокінні сани, і сам без кучера поїхав у Жадрине, куди години через дві мала прибути і Марія Гаврилівна. Дорога була йому знайома, а їзди всього двадцять хвилин.

Та ледве Володимир виїхав за околицю в поле, як подув вітер і піднялась така заметіль, що в нього потемніло в очах. В одну хвилину дорогу занесло; все навколо зникло в імлі мутній і жовтуватій, крізь яку летіли білі лапаті сніжини; небо злилося з землею. Володимир опинився в полі і марне намагався знову потрапити на дорогу; кінь брів навмання і щохвилини то в'їжджав на замет, то провалювався в яму; сани раз у раз перекидались.— Володимир старався лише, щоб не згубити потрібного напрямку. Але йому здавалося, що вже минуло більше як півгодини, а він не доїжджав до жадринського гаю. Минуло ще близько десяти хвилин; гаю все не було ще видно. Володимир їхав полем, порізаним глибокими ярами. Заметіль не затихала, небо не прояснялося. Кінь почав приставати, а з Володимира піт котився градом, незважаючи на те, що він щохвилини був по пояс у снігу.

Нарешті він побачив, що їде не в той бік. Володимир зупинився: почав думати, пригадувати, міркувати, і переконався, що йому потрібно було взяти праворуч. Він поїхав праворуч. Кінь його ледве ступав. Вже з годину був він у дорозі. Жадрине мало бути недалеко. Але він їхав, їхав, а поле тягнулося без кінця. Весь час замети та яри; щохвилини сани перекидалися, щохвилини він їх піднімав. Час ішов; Володимир починав дуже непокоїтися.

Нарешті осторонь щось почало чорніти. Володимир повернув туди. Наближаючись, побачив він гай. Слава богу, подумав він, тепер близько. Він поїхав понад гаєм, сподіваючись зразу ж потрапити на знайому дорогу або об'їхати навколо гаю. Жадрине було зразу за ним. Незабаром найшов він дорогу і в'їхав у темряву дерев, оголених зимою. Вітер не міг тут лютувати; дорога була гладенька; кінь підбадьорився, і Володимир заспокоївся.

Але він їхав, їхав, а Жадрина не було видно; гаєві не було кінця. Володимир з жахом побачив, що він заїхав у незнайомий ліс. Розпач охопив його. Він ударив коня; бідолашна тварина побігла була риссю, але швидко почала приставати і через чверть години пішла повільною ходою, незважаючи на всі зусилля нещасного Володимира.

Помалу дерева почали рідшати, і Володимир виїхав з лісу; Жадрина не видно було. Мало бути десь біля півночі. Сльози бризнули з його очей, він поїхав наугад. Негода вщухла, хмари розходилися, перед ним лежала рівнина, встелена білим хвилястим килимом. Ніч була досить ясна. Він побачив недалеко сільце, яке складалося з чотирьох чи п'яти дворів. Володимир поїхав до нього. Біля першої хатини він зіскочив із саней, підбіг до вікна і почав стукати. Через кілька хвилин дерев'яна віконниця піднялася, і старик висунув свою сиву бороду. "Чого тобі треба?" — Чи далеко Жадрине? — "Жадрине чи далеко?" — Так, так! Чи далеко? — "Недалечко; верст з десяток буде". Почувши це, Володимир схопив себе за голову і застиг, як людина, засуджена на смерть.

"А звідки ти?" — казав далі старий. Володимир не мав сили відповісти на питання.— Чи не можеш ти, старий,— сказав він,— достати мені коней до Жадрина? — "Які у нас коні",— відповів мужик.— Та чи не можу взяти хоч провідника? Я заплачу, скільки йому захочеться.— "Зажди,— сказав старик, опускаючи віконницю,— я тобі сина вишлю; він тебе проведе". Володимир почав чекати. Не пройшло й хвилини, як він знов почав стукати.— Де ж твій син? — "Зараз вийде, взувається. А може, ти змерз? зайти погрітися".—Дякую, висилай скоріше сина.

Ворота заскрипіли. Хлопець вийшов з палицею і пішов попереду, то показуючи, то відшукуючи дорогу, сніговими заметами.

— Котра година?—запитав його Володимир.— "Та вже скоро розвидниться",— відповів молодий мужик. Володимир не говорив уже ні слова.

Співали півні і вже було видно, коли добралися вони до Жадрина. Церква була замкнута. Володимир заплатив провідникові і поїхав у двір до священика. У дворі тройки його не було. Яка звістка чекала його!

Але вернімось до добрих ненарадовських поміщиків і подивимося, що там у них діється.

А нічого.

Старі прокинулись і вийшли до вітальні. Гаврило Гаврилович в ковпаку та байковій куртці, Парасковія Петрівна у шлафроку на ваті. Подали самовар, і Гаврило Гаврилович послав молоду служницю довідатись у Марії Гаврилівни, як її здоров'я і як вона спочивала. Служниця повернулася, заявивши, що панночка спочивала, мовляв, погано, але їй тепер легше, і що вона, мовляв, зараз прийде до вітальні. Справді, двері відчинились, і Марія Гаврилівна підійшла привітатися з татуньом і з матінкою.

"Як твоя голова, Машо?" — запитав Гаврило Гаврилович.— "Краще, татуню,— відповіла Маша.— "Ти, напевне, Машо, вчора вчаділа",— сказала Парасковія Петрівна.— "Можливо, матусю",— відповіла Маша.

День минув благополучно, але вночі Маша занедужала. Послали в місто по лікаря. Він приїхав надвечір і застав хвору в маренні. Почалася сильна гарячка, і нещасна хвора два тижні була на краю могили.

Ніхто в домі не знав про задуману втечу. Листи, які Маша перед цим написала, були спалені; її покоївка нікому ні про що не говорила, боячись гніву панів. Священик, відставний корнет, вусатий землемір і маленький улан були скромні, і недарма. Терешко-кучер ніколи нічого зайвого не говорив, навіть і під чаркою. Таким чином таємницю зберігало більше ніж півдюжини змовників. Але Марія Гаврилівна сама в безперестанному маренні виказувала свою таємницю. Проте її слова так ні з чим не в'язалися, що мати, яка не відходила від її постелі, могла зрозуміти з них лише те, що дочка її була смертельно закохана у Володимира Миколайовича, і що, мабуть, любов була причиною її хвороби. Вона радилася з своїм чоловіком, з деякими сусідами, і зрештою всі одностайно вирішили, що, видно, така доля в Марії Гаврилівни, що судженого конем не об'їдеш, що бідність не порок, що жити не з багатством, а з людиною, і таке інше. Моральні приказки бувають надзвичайно корисні у тих випадках, коли ми від себе мало що можемо вигадати собі на виправдання.

Тимчасом панночка почала видужувати. Володимира Давно не видно було в домі Гаврила Гавриловича. Він був наляканий звичайним прийомом. Вирішили послати за ним і повідомити про несподіване щастя: згоду на шлюб. Але як здивувалися ненарадовські поміщики, коли у відповідь на їх запрошення одержали вони від нього напівбожевільного листа! Він заявляв їм, що нога його ніколи не буде в їх домі, і просив забути про нещасного, для якого смерть залишається єдиною втіхою. Через кілька днів узнали вони, що Володимир виїхав в армію. Це було в 1812 році.

Довго не сміли розказати про це видужуючій Маші. Вона ніколи не згадувала про Володимира. Пізніше, через кілька місяців, знайшовши його ім'я серед важко поранених, що відзначилися під Бородіним, вона знепритомніла, і боялись, щоб до неї знову не повернулася гарячка. Однак, слава богу, непритомність пройшла без усяких наслідків.

Інше горе спіткало її: Гаврило Гаврилович помер, залишивши її спадкоємницею всього маєтку. Але спадщина не тішила її; Марія Гаврилівна щиро поділяла горе бідної Парасковії Петрівни, клялася ніколи з нею не розлучатися; обидві вони покинули Ненарадове, місце сумних споминів, і переїхали жити в ***ський маєток.

Женихи упали і тут біля гарної і багатой нареченої, але вона нікому не подавала ні найменшої надії. Мати іноді умовляла її вибрати собі друга; Марія Гаврилівна хитала головою і задумувалася. Володимира вже не було: він помер у Москві, напередодні вступу французів. Пам'ять про нього здавалася священною для Маші, принаймні вона зберігала все, що могло нагадати про нього: книжки, які він колись читав, його малюнки, ноти і вірші, ним переписані для неї. Сусіди, дізнавшись про все, дивувалися з її постійності і з цікавістю чекали героя, який мав би нарешті подолати сумну вірність цієї незайманої Артемизи.

Тимчасом війна з славою була закінчена. Полки наші поверталися з-за кордону. Народ біг їм назустріч. Музика грала завойовані пісні: *Vive Henri Quatre**, тирольські вальси й арії із Жоконда. Офіцери, що пішли в похід майже дітьми, поверталися, змужнівши на бранному повітрі, обвішані хрестами. Солдати весело розмовляли між собою, домішуючи щохвилини в розмову німецькі і французькі слова. Незабутній час! Час слави і захоплення! Як сильно билось російське серце при слові вітчизна! Які солодкі були сльози побачення! З якою одностайністю ми поєднували почуття народної гордості і любові до государя! А для нього, яка це була хвилина!

Жінки, російські жінки були тоді незрівнянні. Звичайна холодність їх зникла, їхнє захоплення було справді чарівне, коли, зустрічаючи переможців, кричали вони; ура!

І вгору чепчики злітали.

Хто з тодішніх офіцерів не визнає, що російський жінці зобов'язаний він був найбільшою, найціннішою нагородою?..

В цей блискучий час Марія Гаврилівна проживала з матір'ю в*** губернії і не бачила, як обидві столиці святкували повернення військ. Але в повітах і селах загальне захоплення, мабуть, було ще більше. Поява в цих містах офіцера була для нього справжнім торжеством, і коханцеві у фраку погано було в його сусідстві.

Ми вже говорили, що, незважаючи на її холодність, Марія Гаврилівна, як і раніш, оточена була претендентами. Але всім довелося відступитися, коли з'явився в її замку поранений гусарський полковник Бурмін, з Георгієм у петлиці і з цікавою блідістю, як говорили тамошні панночки, йому було близько двадцяти шести років. Він приїхав у відпустку в свої маєтки, що були по сусідству із селом Марії Гаврилівни. Марія Гаврилівна дуже його відзначала. При ньому постійна задумливість її оживлялася. Не можна було сказати, щоб вона з ним кокетувала; але поет, помітивши її поведінку, сказав би:

*Se amor non e, che dunque?..**

Бурмін був справді дуже милий молодий чоловік. Він мав саме такий розум, який подобається жінкам: розум пристойності і спостережливості, без усяких претензій і безжурно насмішкуватий. Поводився він з Марією Гаврилівною просто і вільно; але, що б вона не сказала або не зробила, душа і погляди його так за нею і стежили. Він здавався вдачі тихої і скромної, але чутка ходила, що колись він був страшенним гульвісою, і це не шкодило йому в очах Марії Гаврилівни, що (як і всі молоді дами

взагалі) залюбки вибачала витівки, які виявляли сміливість і палкість характеру.

Але найбільше... (більш за його ніжність, більш за приємну розмову, більш за інтересну блідість, більш за перев'язану руку) мовчанка молодого гусара більш за все збуджувала її цікавість і уяву. Марія Гаврилівна не могла не признатись у тому, що вона йому дуже подобалася; напевне й він, з своїм розумом і досвідченістю, зумів уже помітити, що вона давала перевагу йому: чому ж досі вона не бачила його біля своїх ніг і ще не чула його освідчення? Що стримувало його? несміливість, нерозлучна з справжньою любов'ю, гордість чи кокетство хитрого зальотника? Це було для неї загадкою. Подумавши гарненько, вона вирішила, що несміливість була тому єдиною причиною, і поклала підбадьорити його більшою уважністю і, залежно від обставин, навіть ніжністю. Вона готувала розв'язку найбільш несподівану і нетерпляче чекала хвилини романічного освідчення. Таємниця, яка б вона не була, завжди важка для жіночого серця, її воєнні дії привели до бажаного успіху: принаймні Бурмін впав у таку задуму, і чорні очі його з таким вогнем зупинялися на Марії Гаврилівні, що рішуча хвилина, здавалося, вже близька. Сусіди говорили про весілля, як про справу вже закінчену, а добра Парасковія Петрівна раділа, що дочка її, нарешті, знайшла собі достойного жениха.

Якось, коли старенька сама сиділа в вітальні, розкладаючи гран-пасьянс, до кімнати зайшов Бурмін і відразу запитав про Марію Гаврилівну. "Вона в саду,— відповіла старенька,— підіть до неї, а я вас буду тут чекати". Бурмін пішов, а старенька перехрестилася і подумала: а може, справа сьогодні ж і кінчиться!

Бурмін застав Марію Гаврилівну біля ставка, під вербою, з книгою в руках і в білім платті, як справжню героїню романа. Після перших запитань Марія Гаврилівна навмисне перестала підтримувати розмову, підсилюючи таким чином взаємне замішання, якого можна було позбутися хіба лише раптовим і рішучим освідченням. Так і сталося: Бурмін, відчуваючи своє скрутне становище, заявив, що давно шукав

нагоди відкрити їй своє серце, і попросив хвилинку уваги. Марія Гаврилівна закрила книгу і опустила очі на знак згоди.

"Я вас люблю,— сказав Бурмін,— я вас люблю жагуче..." (Марія Гаврилівна почервоніла і схилила голову ще нижче). "Я вчинив необережно, віддаючись милій звичці, звичці бачити і чути вас щоденно..." (Марія Гаврилівна вгадала перший лист St.-Preux*. "Тепер уже пізно чинити опір долі моїй; згадка про вас, ваш любий, незрівнянний образ віднині буде мукою і радістю життя мого; але мені ще залишається виконати важкий обов'язок—відкрити вам жахливу таємницю і покласти між нами непереборну перешкоду..." "Вона завжди існувала,— швидко перебила Марія Гаврилівна,— я ніколи не могла бути ватою дружиною..." — "Знаю,— відповів він їй тихо,— знаю, що колись ви любили, але смерть і три роки вболівань... Добра, люба Марія Гаврилівна! Не позбавляйте мене останньої втіхи: думка, що ви погодилися б зробити мене щасливим, коли б... мовчіть, бога ради, мовчіть. Ви терзаєте мене. Так, я знаю, я відчуваю, що ви були б моєю, але — я найнещасливіше створіння... я одружений!"

Марія Гаврилівна глянула на нього здивовано.

— Я одружений,— продовжував Бурмін,— я одружений уже четвертий рік і не знаю, хто моя дружина, і де вона, і чи побачуся я з нею коли-небудь!

— Що ви кажете? — скрикнула Марія Гаврилівна,— як це дивно! Продовжуйте; я розповім опісля... але продовжуйте, будьте ласкаві.

— На початку 1812 року,—сказав Бурмін,—я поспішав у Вільно, де стояв наш полк. Приїхавши якимось на станцію пізно ввечері, я звелів було швидше запрягати коней, як раптом піднялася страшенна заметіль, і доглядач і ямщики радили мені перечекати. Я їх послухався, але якийсь незрозумілий неспокій оволодів мною; здавалося, що хтось мене так і штовхав. А заметіль все не вщухала, я не витримав, наказав знову

запрягати і поїхав у саму бурю. Ямщикові заманулося їхати рікою, щоб скоротити нам дорогу на три версти. Береги була занесені; ямщик проїхав мимо того місця, де виїжджали на дорогу, і таким чином опинилися ми в незнайомій стороні. Буря не вщухала; я побачив вогник і звелів їхати туди. Ми приїхали в село; в дерев'яній церкві світилося. Церква була відчинена, за огорою стояло кілька саней; на паперті ходили люди: "Сюди! сюди!" — закричало кілька голосів. Я звелів ямщикові під'їхати. "Змилуйся, де ти забарився? — сказав мені хтось,— наречена непритомна; піп не знає, що робити; ми готові були їхати назад. Виходь же скоріше!" Я мовчки зіскочив із саней і ввійшов у церкву, ледве освітлену двома чи трьома свічками. Дівчина сиділа на лавочці в темному кутку церкви; друга терла їй виски. "Слава богу,— сказала ця,—нарешті ви приїхали. Ледве було ви панночку не заморили". Старий священник підійшов до мене з запитанням: "Накажете розпочинати?"— "Розпочинайте, розпочинайте, батюшко",— відповів я розгублено. Дівчину підвели. Вона видалась мені не поганою... Незрозуміла, непростачна легковажність... я став біля неї перед налоєм; священник поспішав; три мужчини і покоївка підтримували наречену і зайняті були тільки нею. Нас повінчали. "Поцілуйтеся",— сказали нам. Дружина моя повернула до мене бліде своє обличчя. Я хотів був її поцілувати... Вона скрикнула: "Ай, не він! не він!" і упала знепритомніла. Свідки вп'ялися в мене зляканими очима. Я повернувся, вийшов із церкви без усякої перешкоди, кинувся в кибитку і закричав: "поганяй!"

— Боже мій! — закричала Марія Гаврилівна,— і ви не знаєте, що сталося з бідною вашою дружиною?

— Не знаю,— відповів Бурмін,— не знаю, як зветься село, де я вінчався; не пам'ятаю, з якої станції поїхав. В той час я так мало надавав значення злочинній моїй витівці, що, від'їхавши від церкви, заснув і прокинувся на другий день вранці, на третій уже станції. Слуга, який був тоді зі мною, помер у поході, так що я не маю й надії відшукати ту, з якою пожартував я так жорстоко і яка тепер так жорстоко відомщена.

— Боже мій, боже мій! — сказала Марія Гаврилівна, схопивши його руку; — так це були ви? І ви не пізнаєте мене?

Бурмін поблід... і кинувся їй до ніг...

ТРУНАР

Чи ми щодня не бачим трун.

Сивин дряхліючого світу?

Державін.

Останні пожитки трунаря Адріана Прохорова були звалені на похоронні дроги, і пара худих коненят вчетверте побрела з Басманної на Нікітську, куди трунар переселявся всім своїм домом. Замкнувши крамницю, прибив він до воріт об'яву про те, що будинок продається і віддається внайми, і пішки відправився на новосілля. Наближаючись до жовтого будиночка, який так давно спокушував його уяву і якого нарешті він купив за чималу суму, старий трунар з подивом відчув, що серце його не раділо. Переступивши незнайомий поріг і заставши в новому своєму житлі метушню, він зітхнув за ветхою халупкою, де на протязі вісімнадцяти років дотримувався найсуворіший порядок; став лаяти обох своїх дочок і робітницю за їх повільність і сам узявся їм допомагати. Незабаром порядок був наведений; ківот з образами, шафа з посудом, стіл, диван і ліжко зайняли відведені для них кутки в задній кімнаті; в кухні і вітальні розмістились вироби хазяїна: труни всіх кольорів і всякого розміру, а також шафи з траурними капелюхами, мантиями і факелами. Над ворітьми піднеслась вивіска, на якій був намальований дебелий амур з перевернутим факелом у руці, з підписом: "Тут продаються і оббиваються труни прості і фарбовані, також даються напрокат і лагодяться старі". Дівчата пішли в свою світлицю, Адріан обійшов своє житло, сів біля вікна і наказав готувати самовар.

Освічений читач знає, що Шекспір і Вальтер Скотт обидва показали своїх гробокопів людьми веселими і жартівливими, щоб цією протилежністю сильніше вразити нашу уяву. З поваги до істини, ми не можемо іти за їх прикладом і змушені признатися, що вдача нашого трунаря цілком відповідала похмурому його ремеслу. Адріан Прохоров завжди був понурий і задумливий. Він порушував мовчання хіба лише для того, щоб зробити докір своїм дочкам, коли заставав їх, як вони без дум видивлялися у вікно на перехожих, або щоб заправити за свої вироби перебільшену ціну у тих, яким випало нещастя (а іноді й приємність) мати в них потребу. Отже, Адріан, сидючи під вікном і допиваючи сьому чашку чаю, за своїм звичаєм був заглиблений у сумні роздуми. Він думав про зливу, яка, тиждень тому, застала біля самої застави похорон відставного бригадира. Багато мантий через те звузилось, багато капелюхів пожолобилось. Він передбачав неминучі витрати, бо колишній запас похоронних уборів у нього мав уже жалюгідний вигляд. Він сподівався відшкодувати збитки за рахунок старої купчихи Трюхіної, яка вже мало не рік перебувала при смерті. Але Трюхіна вмирала на Разгуляї, і Прохоров боявся, щоб її спадкоємці, незважаючи на свою обіцянку, не полінилися послати за ним у таку далеч, і не сторгувалися б з найближчим підрядчиком.

Ці роздуми були раптом перервані трьома фран-масонськими ударами в двері. "Хто там?" запитав трунар. Двері відчинилися, і людина, в якій з першого погляду можна було пізнати німця-ремісника, ввійшла в кімнату і з веселим виглядом наблизилася до трунаря. "Вибачте, ласкавий сусідо,— сказав він тим російським наріччям, яке ми без сміху й донині слухати не можемо,— вибачте, що я вам перешкодив... я хотів якнайшвидше з вами познайомитися. Я швець, ім'я моє Готліб Шульц, і живу від вас через вулицю, в цьому будиночку, що проти ваших вікон. Завтра і святкую своє срібне весілля, і я запрошую вас і ваших дочок пообідати в мене по-приятельськи". Запрошення було прихильно прийняте. Трунар просив шевця сісти і випити чашку чаю, і, завдяки відвертій вдачі Готліба Шульца, незабаром вони розговорилися дружньо. "Як торгує ваша милость?"— запитав Адріан.—"Е-хе-хе,— відповів Шульц,— і так, і сяк. Поскаржитися не можу. Хоч, звичайно, мій товар не те, що

ваш: живий без чобіт обійдеться, а мертвий без труни не живе".— "Щира правда,— зауважив Адріан; — однак, коли живому ні на що купити чобіт, то, не прогнівайся, ходить він і босий; а убогий мрець і даром бере собі труну. Отак розмова продовжувалася в них ще деякий час; нарешті швець підвівся і попрощався з трунарем, повторивши своє запрошення.

На другий день, рівно о дванадцятій годині, трунар і його дочки вийшли з хвіртки новокупленого дому і відправилися до сусіда. Не буду описувати ні російського кафтана Адріана Прохорова, ні європейського вбрання Акуліни і Дар'ї, відступаючи на цей раз від звичаю, прийнятого нинішніми романістами. Однак вважаю не зайвим зазначити, що обидві дівичі наділи жовті капелюшки і червоні черевики, що бувало в них лише в урочистих випадках.

У тісній квартирці шевця було повно гостей, здебільшого німців-ремесників, з їхніми жінками і підмайстрами. З російських чиновників був лише будочник, чухонець Юрко, який зумів здобути, незважаючи на своє смиренне звання, особливу прихильність хазяїна. Років з двадцять п'ять служив він у цьому званні вірою і правдою, як поштар Погорельського. Пожежа дванадцятого року, знищивши першопрестольну столицю, знищила і його жовту будку. Але зразу ж, після вигнання ворога, на її місці з'явилася нова, сіренька, з білими колонками доричного ордену, і Юрко почав знову походжати біля неї з сокирою, в броні злиденній. Він був знайомий більшій частині німців, які жили біля Никітських воріт: деяким з них траплялося навіть ночувати в Юрка з неділі проти понеділка. Адріан відразу познайомився з ним, як з людиною, в якій рано чи пізно, може трапитися, виникне потреба, і коли гості пішли за стіл, то вони сіли разом. Пан і пані Шульц і дочка їхня, сімнадцятилітня Лотхен, обідаючи з гостями, всі разом пригощали і допомагали куховарці прислужувати. Пиво лилось. Юрко їв за чотирьох; Адріан не відставав від нього; дочки його манірничали; розмова по-німецьки лунала дедалі все голосніше. Раптом хазяїн попросив уваги і, відкупорюючи засмолену пляшку, голосно сказав по-російськи: "За здоров'я моєї доброї Луїзи!" Напівшампанське запінилося. Хазяїн ніжно поцілував свіже лице сорокалітньої своєї подруги, і гості голосно випили за здоров'я доброї

Луїзи. "За здоров'я любих гостей моїх!" — проголосив хазяїн, відкупорюючи другу пляшку, і гості почали дякувати йому, осушаючи знову свої чарки. Тут почали пити за здоров'я гостей, пили за здоров'я кожного гостя окремо, пили за здоров'я Москви і цілої дюжини німецьких містечок, пили за здоров'я всіх цехів взагалі і кожного зокрема; пили за здоров'я майстрів і підмайстрів. Адріан пив дуже старанно і до того розвеселився, що сам запропонував якийсь жартівливий тост. Раптом один з гостей, товстий булочник, підняв чарку і вигукнув: "За здоров'я тих, на яких ми працюємо, unserer Kundleute*. Пропозиція, як і всі, була прийнята радісно і одностайно. Гості почали один одному кланятися, кравець шевцеві, швець кравцеві, булочник їм обом, усі булочникові і так далі. Юрко, посеред цих взаємних поклонів, закричав, звернувшись до свого сусіда: "Що ж? випий, голубе, за здоров'я своїх мерців". Усі зареготали, але трунар сприйняв це як образу і нахмурився. Ніхто того не помітив, гості продовжували пити, і вже благовістили до вечерні, коли встали з-за столу.

Гості розійшлися пізно і здебільшого напідпитку. Товстий булочник і палітурник, обличчя якого

Здавалось у червоній сап'яновій оправі,

під руки відвели Юрка в його будку, дотримуючись в цьому випадку російського прислів'я: умів брати—умій віддати. Трунар прийшов додому п'яний і сердитий. "Що ж це, справді,— міркував він вголос,— чим ремесло моє нечесніше від інших? хіба трунар брат катові? з чого ж сміються бусурмани? хіба трунар блазень святочний? Хотілось би мені покликати їх на новосілля, влаштувати бенкет на всю губу; так не бувати ж цьому! А скличу я тих, на яких працюю: мерців православних".— "Що ти, батечку? — сказала робітниця, яка в цей час роззувала його,— що ти це верзеш? Перехрестися! Скликати мертвих на новосілля! Який жах!" — "їй-богу, скличу,—продовжував Адріан,—і на завтрашній же день. Милості просимо, мої добродійники, завтра ввечері у мене побенкетувати; угощу, чим бог послав". — Сказавши це, трунар пішов до ліжка і незабаром захропів.

Надворі було ще темно, як Адріана розбудили. Купчиха Трюхіна померла цієї самої ночі, і посланець від її прикажчика прискакав верхи до Адріана з цією звісткою. Трунар дав йому за це гривеника на горілку, одягнувся нашвидку, взяв візника і поїхав на Разгуляй. Біля воріт покійниці вже стояла поліція і походжали купці, як ворони, зачувши мертве тіло. Покійниця лежала на столі, жовта, як віск, але ще не спотворена тлінням. Біля неї тиснулися родичі, сусіди і домашні. Всі вікна були відчинені; свічки горіли; священники читали молитви. Адріан підійшов до племінника Трюхіної, молодого купчика в модному сюртуку, заявивши йому, що труна, свічки, покров та інше похоронне приладдя негайно буде йому доставлене в усій справності. Спадкоємець подякував йому неуважно, сказавши, що за ціну він не торгується, а в усьому покладається на його совість. Трунар, за своєю звичкою, побожився, що зайвого не візьме, значущим поглядом обмінявся з прикажчиком і поїхав клопотатися. Цілий день їздив він з Разгуляя до Никітських воріт і назад; до вечора з усім упорався і пішов додому пішки, відпустивши свого візника. Ніч була місячна. Трунар благополучно дійшов до Никітських воріт. Біля Вознесення окликнув його знайомий наш Юрко і, пізнавши трунаря, побажав йому спокійної ночі. Було пізно. Трунар підходив уже до свого дому, як раптом здалось йому, що хтось підійшов до його воріт, відчинив хвіртку і в ній зник. "Що б це мало означати? — подумав Адріан. — Кому знову я потрібний? Чи не злодій до мене забрався? Чи не ходять коханці до моїх дурок? Чого доброго!" І трунар думав уже покликати собі на допомогу приятеля свого Юрка. В цю хвилину хтось ще наблизився до хвіртки і збирався увійти, але, побачивши, що біжить хазяїн, зупинився і зняв трикутного капелюха. Адріанові обличчя його видалось знайомим, але за поспіхом не встиг він як слід його розгледіти. "Ви завітали до мене, — сказав задихавшись Адріан, — заходьте ж, будь ласка". — "Не церемонься, батечку, — відповів той глухо, — іди собі вперед; показуй гостям дорогу!" Адріанові й ніколи було церемонитися. Хвіртка була відперта, він піднявся на сходи, і той за ним. Адріанові здалось, що по кімнатах його ходять люди. "Що за чортівня!" подумав він, і поспішив зайти... тут ноги його підломились. В кімнаті було повно мерців. Місяць крізь вікна освітлював їх жовті і сині обличчя, запалі роти, мутні, напівзакриті очі і висунуті носи... Адріан з жахом пізнав у них

людей, похованих його стараннями, і в гостеві, що разом з ним ввійшов, бригадира, похованого під час зливи. Всі вони, дами й чоловіки, оточили трунаря з поклонами і вітаннями, крім одного бідняка, недавно даром похованого, який, совістачись і соромлячись свого руб'я, не підходив і стояв смиренно в кутку. Всі інші були одягнені благопристойно: покійниці в чепцях і стрічках, мерці чиновні в мундирах, але з бородами небритими, купці в святкових кафтанах. "Ось бачиш, Прохоров,— сказав бригадир від імені всієї чесної компанії,— всі ми піднялися на твої запросини; лишилися вдома тільки ті, яким уже не під силу, які зовсім розвалилися, та у кого zostалися самі кості без шкіри, але й тут один не витерпів—так захотілося йому побувати в тебе..." В цю хвилину невеличкий скелет протиснувся крізь натовп і наблизився до Адріана. Череп його ласкаво посміхався трунареві. Клаптики світлозеленого і червоного сукна і старого полотна місцями висіли на ньому, як на жердині, а кості ніг колотились у великих ботфортах, як товкачі в ступах. "Ти не пізнав мене, Прохоров,— сказав скелет.— Пам'ятаєш відставного сержанта гвардії Петра Петровича Курилкіна, того самого, якому в 1799 році ти продав першу свою труну — і ще соснову за дубову?" З цими словами мертвяк простер йому костяні обійми — але Адріан, зібравшись з силами, закричав і відштовхнув його. Петро Петрович похитнувся, упав і весь розсипався. Між мертвяками знялась хвиля обурення; всі заступилися за честь свого товариша, пристали до Адріана з лайкою та погрозами, і бідний хазяїн, оглушений їх криком і майже задавлений, втратив самовладання, сам упав на кості відставного сержанта гвардії і знепритомнів.

Сонце давно вже освітлювало постелю, на якій лежав трунар. Нарешті відкрив він очі і побачив перед собою робітницю, яка роздувала самовар. З жахом згадав Адріан всі вчорашні події. Трюхіна, бригадир і сержант Курилкін невиразно постали в його уяві. Він мовчки ждав, щоб робітниця почала з ним розмову і розповіла про наслідки нічних пригод.

— Як ти заспався, батечку Адріане Прохоровичу,— сказала Аксінья, подаючи йому халат.— До тебе заходив сусіда-швець, та й тутешній

будочник забігав з об'явою, що сьогодні квартальний іменинник, та ти зволив спочивати, і ми не хотіли тебе збудити.

—А приходили до мене від покійниці Трюхіної?

— Покійниці? Та хіба вона померла?

— Ото дурна! А хіба не ти допомагала мені вчора готувати її похорон?

— Що ти, батечку? чи не з глузду з'їхав, а чи хміль вчорашній ще в тебе не пройшов? Який був учора похорон? Ти цілий день бенкетував у німця — вернувся п'яний, завалився на постіль та й спав до цієї пори, коли вже ось до обідні відблагостили.

— Невже! — сказав зраділий трунар.

— А звісно, що так,— відповіла робітниця.

— Ну коли так, давай швидше чаю, та поклич дочок.

СТАНЦІЙНИЙ ДОГЛЯДАЧ

Колезький реєстратор,

В поштовій станції диктатор...

Князь Вяземський.

Хто не проклинав станційних доглядачів, хто з ними не лаявся? Хто, в хвилину гніву, не вимагав від них фатальної книги, щоб записати в неї свою марну скаргу на утиски, грубість і несправність? Хто не вважає їх за недолюдків, подібних до покійних под'ячих, або принаймні до муромських розбійників? Будьмо проте справедливими, постараємось уявити себе в їх

становищі і, можливо, станемо судити про них значно поблажливіше. Що таке станційний доглядач? Справжній мученик чотирнадцятого класу, захищений своїм чином тільки від побоїв, і то не завжди (посилаюсь на совість моїх читачів). Яка служба цього диктатора, як називає його жартівливо князь Вяземський? Хіба не справжня каторга? Спокою ні вдень, ні вночі. Всю досаду, назбирану під час нудної їзди, подорожній зганяє на доглядачеві. Погода нестерпна, дорога погана, ямщик упертий, коні не везуть — а винен доглядач. Входячи в бідне його житло, проїжджий дивиться на нього як на ворога; добре, коли вдасться йому швидко позбутися непроханого гостя; а якщо немає коней?.. Боже, які лайки, які погрози посипляться на його голову! В дощ і сльоту примушений він бігати по дворах; у бурю, у різдвяні морози іде він у сні, щоб лише на хвилину відпочити від крику й стусанів роздратованого постояльця. Приїжджає генерал; тремтячий доглядач віддає дві останні тройки, в тім числі кур'єрську. Генерал їде, не сказавши йому спасибі. Через п'ять хвилин — дзвінок!., і фельд'єгер кидає йому на стіл свою подорожню!.. Подумаємо про все це як слід, і замість обурення серце наше сповниться щирим жалем. Ще кілька слів: протягом двадцяти років підряд об'їздив я Росію в усіх напрямках; майже всі поштові тракти мені відомі; кілька поколінь ямщиків мені знайомі; рідко якого доглядача не знаю я в обличчя, мало з яким не мав я справи; цікавий запас моїх дорожніх спостережень сподіваюсь видати в недовгому часі; поки що скажу тільки, що станційних доглядачів показано перед суспільною думкою в найбільш невірному вигляді. Ці так несправедливо огуджені доглядачі взагалі є люди мирні, з природи послужливі, схильні до товариства, скромні в домаганнях на почесі і не занадто сріблολюбні. З їх розмов (якими даремно нехтують панове проїжджі) можна почерпнути багато цікавого і повчального. Щодо мене, то, признаюсь, я даю перевагу розмові з ними, ніж балачкам якого-небудь чиновника 6-го класу, що подорожує в казенних справах.

Легко можна догадатися, що є в мене приятелі з шановного стану доглядачів. Справді, пам'ять одного з них мені дорога. Обставини колись зблизили нас, і от про нього збираюсь я тепер поговорити з ласкавими читачами.

В 1816 році, в травні місяці, довелося мені проїжджати через ***ську губернію, трактом, нині знищеним. Був я в малому чині, їхав перепряжними і платив прогони за двох коней. Внаслідок цього станційні доглядачі зі мною не церемонились, і часто брав я з бою те, що, на мою думку, належало мені по праву. Бувши молодим і запальним, я обурювався низькістю і малодушністю доглядача, коли цей останній віддавав приготовлену для мене тройку під коляску чиновного пана. Так само довго не міг я звикнути і до того, щоб розбірливий холоп обносив мене стравою на губернаторському обіді. Нині те й друге здається мені звичайною справою. Справді, що було б з нами, коли б замість загальновживаного правила: чин чина поважай, повелось б в ужитку інше, наприклад — розум розума поважай? Які виникли б сварки! і слуги з кого б починали страву подавати? Але звертаюся до моєї повісті.

День був жаркий. За три версти від станції *** стало накрапати, і через хвилину злива вимочила мене до останньої нитки. По приїзді на станцію, перша турбота була швидше переодягнутись, друга — попросити собі чаю. "Гей, Дуня! — гукнув доглядач,— постав самовар, та піди по вершки". На ці слова вийшла з-за перегородки дівчинка років чотирнадцяти і побігла в сіни. Краса її мене вразила. "Це твоя дочка?" — спитав я доглядача.— "Дочка, — відповів він з виглядом задоволеного самолюбства, — і така розумна, така моторна, вся в покійницю матір". Тут він взявся переписувати мою подорожню, а я став розглядати картинки, що прикрашали його смиренну, але чепурну оселю. На них було зображено історію блудного сина: в першій поважний старий чоловік у ковпаку й шлафроку відпускає неспокійного юнака, який поспішно приймає його благословення і мішок з грішми. В другій яскравими рисами зображено розпусну поведінку юнака: він сидить за столом, оточений зрадливими друзями та безсоромними жінками. Далі юнак, розвіявши гроші, в руб'ї і в трикутному капелюсі пасе свиней і ділить з ними трапезу; на його обличчі зображено глибокий сум і каяття. Нарешті показано повернення його до батька; добрий старик у тому ж ковпаку й шлафроку вибігає йому назустріч: блудний син стоїть на колінах; в перспективі кухар убиває вгодоване теля, і старший брат запитує слуг про причину такої радості. Під кожною картинкою прочитав

я відповідні німецькі вірші. Все це донині збереглося в моїй пам'яті, так само як і горшки з бальзаміном, і ліжко з картатою занавіскою, і інші речі, які в той час оточували мене. Бачу, як тепер, самого господаря, чоловіка років п'ятдесяти, свіжого й бадьорого, та його довгий зелений сюртук з трьома медалями на полинялих стрічках. Не встиг я розплатитися з старим моїм ямщиком, як Дуня вернулася з самоваром. Маленька кокетка з другого погляду помітила враження, яке вона справила на мене; вона опустила великі голубі очі; я став з нею розмовляти, вона відповідала мені без ніякої боязкості, як дівчина, що бачила світ. Я запропонував батькові її склянку пуншу; Дуні подав я чашку чаю, і ми втрьох почали розмовляти, ніби вік були знайомі.

Коні були давно готові, а мені все не хотілося розставатися з доглядачем і його дочкою. Нарешті я з ними попрощався; батько побажав мені щасливої дороги, а дочка провела до воза. В сінях я зупинився і попросив у неї дозволу її поцілувати; Дуня згодилась... Багато можу я налічити поцілунків,

Від того дня, як цим займаюсь,

але жодний не залишив у мені такого довгого, такого приємного спомину.

Минуло кілька років, і обставини привели мене на той самий тракт, у ті самі місця. Я згадав дочку старого доглядача і зрадів при думці, що побачу її знову. Але, подумав я, старого доглядача, може, вже змінили; напевне Дуня вже замужем. Думка про смерть кого-небудь з них також промайнула в моїй голові, і я наближався до станції *** з сумним передчуттям.

Коні стали біля поштового будиночка. Увійшовши до кімнати, я зразу пізнав картинки, на яких була зображена історія блудного сина; стіл і ліжко стояли на старих місцях, але на вікнах уже не було квітів, і все навколо свідчило про ветхість і занедбання. Доглядач спав під кожухом;

мій приїзд розбудив його; він підвівся... Це був справді Самсон Вирін; але як він постарів! Поки збирався він переписати мою подорожню, я дивився на його сивину, на глибокі зморшки давно неголеного обличчя, на згорблену спину— і не міг надивуватись, як три чи чотири роки могли перетворити бадьорого чоловіка в кволого діда. "Чи пізнав ти мене?—спитав я його;—ми з тобою старі знайомі!"— "Можливо,— відказав він похмуро;— тут дорога велика; багато проїжджих у мене перебувало". "Чи здорова твоя Дуня?"—продовжував я. Старий нахмурився. "А бог її знає",— відповів він.— "То, видно, вона заміж?"—спитав я. Старий прикинувся, ніби не почув мого запитання, і продовжував пошепки читати мою подорожню. Я припинив свої запитання і звелів поставити чайник. Цікавість починала мене турбувати, і я надіявся, що пунш розв'яже язика мого давнього знайомого.

Я не помилюся: старий не відмовився від запропонованої склянки. Я помітив, що ром прояснив його похмурість. Після другої склянки зробився він балакучим: згадав або зробив вигляд, ніби згадав мене, і я почув від нього повість, яка в той час дуже мене зацікавила й зворушила.

"Так ви знали мою Дуню?—почав він.— А хто й не знав її? Ох, Дуня, Дуня! Що це за дівка була! Бувало, хто не проїде, всякий похвалить, ніхто не осудить. Пані дарували їй то хустини, то сережки. Пани проїжджі навмисно спинались, начебто пообідати, або повечеряти, а насправді тільки щоб на неї подовше подивитись. Було пан, який би сердитий не був, при ній затихає і милостиво зі мною розмовляє. Чи повірите, пане: кур'єри, фельд'єгері з нею по півгодини забалакувались. Весь дім на ній тримався: що прибрати, що зварити, з усім устигала. А я ж, старий дурень, не надивлюсь було, не натішусь; чи ж то я не любив моєї Дуні, чи ж я не плекав моєї дитини; чи їй було не життя? Так ні, від лиха не відбожишся; що судилося, того не минеш". Тут він став докладно розповідати мені своє горе. Три роки тому, одного зимового вечора, коли доглядач розліновував нову книгу, а дочка його за перегородкою шила собі плаття, під'їхала тройка, і проїжджий у черкеській шапці, у військовій шинелі, закутаний шаллю, ввійшов у кімнату, вимагаючи коней. Коні всі були в розгоні. При цій звістці мандрівник підняв був голос і нагайку; але

Дуня, що звикла до таких сцен, вибігла з-за перегородки і ласкаво запитала подорожнього: чи не зволить він чого-небудь поїсти? Поява Дуні справила звичайне своє враження. Гнів проїжджого пройшов; він погодився чекати коней і замовив собі вечерю. Знявши мокру, кошлату шапку, розплутавши шаль і скинувши шинелю, проїжджий постав молодим, струнким гусаром з чорними вусиками. Він розташувався у доглядача, почав весело розмовляти з ним і з його дочкою. Подали вечеряти. Тимчасом коні прийшли, і доглядач наказав, щоб зразу ж, не годуючи, запрягали їх у кибитку проїжджого; але повернувшись, він побачив, що молодий чоловік майже без пам'яті лежить на лаві: йому зробилося погано, голова розболілась, неможливо було їхати... Що робити! доглядач поступився йому своїм ліжком, і вирішено було, якщо хворому не полегшає, на другий день вранці послати в С *** по лікаря.

На другий день гусарові стало гірше. Слуга його верхи поїхав до міста по лікаря. Дуня перев'язала йому голову хусткою, змоченою оцтом, і сіла зі своїм шиттям біля його ліжка. Хворий при доглядачеві охав і не говорив майже ні слова, а проте випив дві чашки кофе і, охаючи, замовив собі обід. Дуня від нього не відходила. Він щохвилини просив пити, і Дуня підносила йому кухоль нею зготовленого лимонаду. Хворий вмочав губи і кожного разу, повертаючи кухоль, на знак подяки слабою своєю рукою стискав Дунюшчину руку. В обід приїхав лікар. Він помацав пульс хворого, поговорив з ним по-німецьки і по-російськи заявив, що йому потрібен лише спокій і що днів через два йому можна буде рушити в дорогу. Гусар вручив йому двадцять п'ять карбованців за візит, запросив його пообідати; лікар згодився, обоє їли з великим апетитом, випили пляшку вина і розлучилися дуже задоволені один одним.

Минув ще день, і гусар зовсім одужав. Він був надзвичайно веселий, не вмовкаючи жартував то з Дунею, то з доглядачем; насвистував пісні, розмовляв з проїжджими, вписував їх подорожні в поштову книгу, і так полюбився доброму доглядачеві, що на третій ранок жалко було йому розлучитися з люб'язним своїм постояльцем. Була неділя; Дуня збиралась до обідні. Гусарові подали кибитку. Він попрощався з доглядачем, щедро нагородивши його за постій і вгощання; попрощався і

з Дунею і взявся довести її до церкви, яка була на краю села. Дуня стояла в нерішучості... "Чого ж ти боїшся?—сказав їй батько,— адже його високоблагородіє не вовк і тебе не з'їсть: прокатайся-но до церкви". Дуня сіла в кибитку біля гусара, слуга скочив на передок, ямщик свиснув, і коні помчались.

Бідний доглядач не розумів, яким чином міг він сам дозволити своїй Дуні їхати разом з гусаром, як найшло на нього засліплення, і що тоді було з його розумом. Не минуло й півгодини, як серце його почало нити, нити, і неспокій охопив його до такої міри, що він не витерпів і пішов сам до обідні. Підходячи до церкви, побачив він, що народ уже розходився, але Дуні не було ні за огорою, ні на паперті. Він поспішно ввійшов у церкву: священник виходив з вівтаря, дячок гасив свічки, дві бабусі молилися ще в кутку, але Дуні в церкві не було. Бідний батько насилу відважився спитати в дячка, чи була вона на обідні. Дячок відповів, що не була. Доглядач пішов додому ні живий, ні мертвий. Одна лишилась у нього надія: Дуня з легковажністю молодих літ здумала, може, прокататися до другої станції, де жила її хрещена мати. В тяжкому хвилюванні чекав він повернення тройки, на якій він відпустив її. Ямщик не повертався. Нарешті надвечір приїхав він один і напідпитку, з убивчою звісткою: "Дуня з тієї станції подалася далі з гусаром".

Старий не зніс свого нещастя; він зразу ж зліг на ту саму постіль, де напередодні лежав молодий обманщик. Тепер доглядач, зважуючи всі обставини, догадувався, що хвороба була удавана. Бідолаха занедужав на сильну гарячку; його відвезли до С *** і на його місце призначили тимчасово іншого. Той самий лікар, що приїжджав до гусара, лікував і його. Він запевнив доглядача, що молодий чоловік був зовсім здоровий, і що тоді ще догадувався він про його злий намір, але мовчав, побоюючись його нагайки. Чи правду говорив німець, чи лише хотів похвалитися далекоглядністю, але він нітрохи тим не потішив бідного хворого. Ледве одужавши, доглядач випросив у С *** поштмейстера відпустку на два місяці і, не сказавши нікому ні слова про свій намір, пішки подався за своєю дочкою. З подорожньої знав він, що ротмістр Мінський їхав із Смоленська в Петербург. Ямщик, який віз його, казав, що всю дорогу

Дуня плакала, хоч, здавалось, їхала по своїй охоті. "Може,— думав доглядач,— приведу я додому заблудлу овечку мою". З цією думкою прибув він до Петербурга, зупинився в Ізмайловському полку, в домі відставного унтер-офіцера, свого давнього товариша по службі, і почав свої розшуки. Незабаром довідався він, що ротмістр Мінський у Петербурзі і живе в Демутовому трактирі. Доглядач вирішив піти до нього.

Рано-вранці прийшов він до його передпокою і попросив доповісти його високоблагородію, що старий солдат просить з ним побачитись. Військовий лакей, чистячи чобіт на колодці, заявив, що пан спочиває і що раніше одинадцятої години не приймає нікого. Доглядач пішов і вернувся у призначений час. Мінський вийшов сам до нього в халаті, в червоній скуфії. "Чого тобі, братіку, треба?"—спитав він його. Серце старого закипіло, на очі навернулися сльози, і він тремтячим голосом вимовив лише: "Ваше високоблагородіє!.. зробіть таку божу ласку!.." Мінський глянув на нього хутко, спалахнув, узяв його за руку, повів до кабінету і замкнув за собою двері. "Ваше високоблагородіє!— продовжував старий, — що з воза впало, те пропало; віддайте мені принаймні бідну мою Дуню. Адже ви натішились нею; не губіть же її даремно".—"Що зроблено, того не вернеш,— сказав молодий чоловік дуже збентежений,— винен перед тобою і радий просити у тебе прощення; але не думай, щоб я Дуню міг покинути: вона буде щаслива, даю тобі слово честі. Нащо тобі вона? Вона мене любить; вона відвикла від колишнього свого життя. Ні ти, ні вона — ви не забудете того, що сталося". Потім, сунувши йому щось за рукав, він відкрив двері, і доглядач, сам не пам'ятаючи як, опинився на вулиці.

Довго стояв він нерухомо, нарешті побачив за обшлагом свого рукава згорток паперів; він вийняв їх і розгорнув кілька пом'ятих асигнацій по п'ять і десять карбованців. Сльози знову навернулися на очі його, сльози обурення! Він зібгав папірці жмутом, кинув їх на землю, притоптав каблуком, і пішов... Відійшовши кілька кроків, він спинився, подумав... і вернувся... але асигнацій уже не було. Гарно одягнений молодий чоловік, побачивши його, підбіг до візника, поспіхом сів і закричав: "рушай!.." Доглядач за ним не погнався. Він вирішив повернутись додому на свою

станцію, але спершу хотів хоч раз ще побачити свою бідну Дуню. З цим наміром, днів через два, він знову прийшов до Мінського; але військовий лакей сказав йому суворо, що пан нікого не приймає, грудьми витиснув його з передпокою і гримнув дверима у нього під носом. Доглядач постояв, постояв — і пішов.

Цього самого дня, увечері, ішов він по Літейній, відправивши молебень в Усіх Скорблящих. Раптом промчала перед ним розкішна дрозжка і доглядач пізнав Мінського. Дрозжка спинилась перед триповерховим будинком, коло самого під'їзду, і гусар вибіг на ґанок. Щаслива думка промайнула в голові доглядача. Він вернувся і порівнявся з кучером: "Чий, братіку, кінь?—спитав він,— чи не Мінського?"— "Точно так,— відповів кучер,— а що тобі?" — "Та ось що: твій пан наказав мені віднести до його Дуні записочку, а я й забув, де саме його Дуня живе".— "Та ось тут, на другому поверсі. Спізнився ти, брате, з твоєю запискою; тепер вже він сам у неї!" — "Не біда,— сказав доглядач з невимовним биттям серця,— спасибі, що напоумив, а я своє діло зроблю". І з цим словом пішов він по сходах.

Двері були замкнені; він подзвонив, пройшло кілька секунд у тяжкому для нього чеканні. Ключ заgrimів, йому відчинили. "Тут проживає Авдотья Самсонівна?"— спитав він. "Тут,— відказала молода служниця;— навіщо тобі її треба?" Доглядач, не відповідаючи, увійшов у залу. "Не можна, не можна!— закричала вслід йому служниця,— У Авдотї Самсонівни гості". Але доглядач, не слухаючи, ішов далі. Дві перші кімнати були темні, в третій світилося. Він підійшов до відчинених дверей і зупинився. В кімнаті, прекрасно прибраній, Мінський сидів у задумі. Дуня, одягнена з усією розкішшю моди, сиділа на ручці його крісла, як вершниця на своєму англійському сідлі. Вона ніжно дивилася на Мінського, намотуючи чорні його кучері на свої виблискуючі пальці. Бідний доглядач! Ніколи дочка його не здавалася йому такою прекрасною; він мимоволі нею замилювався. "Хто там?" — спитала вона, не підводячи голови. Він усе мовчав. Не чуючи відповіді, Дуня підвела голову... і з криком упала на килим. Переляканий Мінський кинувся її піднімати і, раптом побачивши на дверях старого Доглядача, покинув

Дуню і підійшов до нього, тремтячи від гніву. "Чого тобі треба? — сказав він йому, зціпивши зуби,— чого ти за мною всюди крадешся, як розбійник? Чи хочеш мене зарізати? Іди геть!"— і дужою рукою схопивши старого за комір, випхнув його на сходи.

Старий прийшов до себе на квартиру. Приятель його радив йому скаржитись; але доглядач подумав, махнув рукою і вирішив одступитися. Через два дні вирушив він з Петербурга назад на свою станцію, і знову взявся за свою службу. "Ось уже третій рік,— закінчив він,— як живу я без Дуні, і як про неї немає ні слуху, ні духу. Чи жива, чи ні, бог її відає. Всяке буває. Не її першу, не її останню зманив проїжджий гульвіса, а там потримав та й кинув. Багато їх у Петербурзі, молоденьких дурак, сьогодні в атласі та в бархаті, а завтра, поглянеш, метуть вулицю разом з голотою кабацькою. Як подумаєш інколи, що й Дуня, може, тут же пропадає, то мимоволі согрішиш, та побажаєш їй могили..."

Таке було оповідання приятеля мого, старого доглядача, оповідання, яке неодноразово переривалося сльозами, що їх мальовничо обтирав він своєю полою, немов вірний Терентійович у прекрасній баладі Дмитрієва. Сльози ці почасти були викликані пуншем, якого він висушив п'ять склянок протягом свого оповідання; та як би там не було, вони дуже зворушили моє серце. Попрощавшись з ним, довго не міг я забути старого доглядача, довго думав я про бідну Дуню...

Недавно ще, проїжджаючи через містечко ***, згадав я про свого приятеля; я довідався, що станцію, над якою він начальствував, уже скасовано. На запитання моє: "Чи живий старий доглядач?" ніхто не міг дати мені задовільної відповіді. Я вирішив відвідати знайому сторону, взяв вільних коней і поїхав у село Н.

Це сталося восени. Сіренькі хмари вкривали небо; холодний вітер дув із скошених ланів, зриваючи червоне й жовте листя з зустрічних дерев. Я приїхав у село, коли заходило сонце, і спинився біля поштового будиночка. В сіни (де колись поцілувала мене бідна Дуня) вийшла товста баба і на мої запитання відповіла, що старий доглядач з рік як помер, що

в будинку його оселився пивовар, а що вона жінка пивоварова. Мені стало шкода моєї даремної поїздки і семи карбованців, витрачених марно. "З чого ж він помер?" — спитав я пивоварову жінку. — "Спився, батечку", — відказала вона. — "А де його поховали?" — "За цариною, біля покійної хазяйки його". — "Чи не можна довести мене до його могили?" — "Чому ж не можна? Гей, Ванько! годі тобі з кицькою возитись. Проведи-но пана на кладовище та покажи йому доглядачеву могилу".

При цих словах обірваний хлопчик, рудий і сліпий на одне око, вибіг до мене і зараз же повів мене за царину.

— Знав ти покійника?—спитав я його дорогою.

— Ще б не знати! Він вивчив мене дудочки вирізувати. Бувало (царство йому небесне!) іде з шинку, а ми за ним: "Дідусю, дідусю! горішків!"—а він нас горішками і наділяє. Все бувало з нами возиться.

— А проїжджі згадують його?

— Та нині мало проїжджих; хіба засідатель заїде, та йому не до мертвих. Ось влітку проїжджала пані, так та питалася про старого доглядача і ходила до нього на могилу.

— Яка пані?— спитав я з цікавістю.

— Прегарна пані,— відповів хлопчик;— їхала вона в кареті у шестеро коней, з трьома маленькими паненятами і з мамкою, і з чорною моською; і як їй сказали, що старий доглядач помер, то вона заплакала і сказала дітям: "Сидіть смирно, а я піду на кладовище". А я був визвався довести її. А пані сказала: "Я сама дорогу знаю". І дала мені п'ятака сріблом — така добра пані!..

Ми прийшли на кладовище, голе місце, нічим не обгороджене, усіяне дерев'яними хрестами, не захищеними жодним деревцем. Зроду не бачив я такого сумного кладовища.

— Ось могила старого доглядача, — сказав мені хлопчик, вискочивши на купу піску, в яку вкопаний був чорний хрест з мідним образом.

— І пані приходила сюди?— спитав я.

— Приходила,— відповів Ванька;— я дивився на неї здаля. Вона лягла тут і лежала довго. А тоді пані пішла в село і прикликала попа, дала йому грошей і поїхала, а мені дала п'ятака сріблом — славна пані!

І я дав хлопчикові п'ятачка і не жалкував уже ні того, що приїхав, ні того, що витратив сім карбованців.

ПАННА-СЕЛЯНКА

Хороша, Душенько, у всіх ти убраннях.

Богданович.

В одній з віддалених наших губерній був маєток Івана Петровича Берестова. Замолоду служив він у гвардії, вийшов у відставку на початку 1797 року, поїхав у своє село і з того часу звідти не виїжджав. Він був одружений з бідною дворянкою, що вмерла з пологів, у той час як він був на полюванні. Господарські справи незабаром утішили його. Він збудував дім за власним планом, завів у себе суконну фабрику, потроїв доходи і став уважати себе за найрозумнішу людину в усій околиці, в чому й не перечили йому сусіди, що приїжджали до нього гостювати зі своїми родинами і собаками. В будні ходив він у плисовій куртці, святами надягав сюртук з сукна домашнього виробу; сам записував витрати і нічого не читав, крім Сенатських Відомостей. Взагалі його любили, хоч і вважали гордим. Не ладив з ним лише Григорій Іванович Муромський,

найближчий його сусід. Це був справжній російський пан. Розвіявши в Москві більшу частину маєтку свого, і на ту пору овдовівши, поїхав він у останнє своє село, де й далі продовжував свої витівки, але вже в новому роді. Розвів він англійський сад, на який витрачав майже всю решту доходів. Конюхи його були одягнені як англійські жокеї. У дочки його була мадам англійка. Поля свої обробляв він за англійською метою.

Та на чужий зразок російський хліб не родить,

і незважаючи на значне зменшення витрат, доходи Григорія Івановича не зростали; він і на селі знаходив спосіб залазити в нові борги; разом з тим уважався людиною не дурною, бо перший з поміщиків своєї губернії догадався заставити маєток в Опікунську Раду: захід, який здавався в той час надзвичайно складним і сміливим. З людей, що осуджували його, Берестов висловлювався найсуворіше. Ненависть до нововведень була відмітною рисою його характеру. Він не міг спокійно говорити про англоманію свого сусіда і щохвилини знаходив нагоду його критикувати. Чи показував він гостеві свої володіння, у відповідь на похвали його господарським розпорядком: "Так!— говорив він з лукавою посмішкою,— у мене не те, що в сусіда Григорія Івановича. Де нам по-англійськи розорятись! Аби ми були хоч по-російськи ситі". Оці і подібні жарти, стараннями сусідів, доводились до відома Григорія Івановича з доповненнями і поясненнями. Англоман зносив критику так само нетерпеливо, як і наші журналісти. Він скаженів і прозвав свого зоїла ведмедем і провінціалом.

Такі були стосунки між цими двома власниками, коли син Берестова приїхав до нього на село. Він був вихований в *** університеті і мав намір вступити на військову службу, але батько на те не згоджувався. До штатської служби юнак počував себе зовсім не здатним. Вони один одному не поступались, і молодий Олексій став жити поки що паном, відпустивши вуса про всякий випадок.

Олексій був, справді, молодий. Далєбі, було б жаль, якби його стрункого стану ніколи не стягав військовий мундир, і якби він, замість

того, щоб красуватися на коні, провів свою молодість, зігнувшись над канцелярськими паперами. Дивлячись, як він на полюванні скакав завжди перший, не розбираючи дороги, сусіди говорили одностайно, що з нього ніколи не вийде путнього столоначальника. Панночки поглядали на нього, а інші й задивлялись; та Олексій мало ними цікавився, а вони за причину його нечутливості вважали любовний зв'язок. Справді, ходив по руках список з адреси одного з його листів: "Акуліні Петрівні Курочкіній, у Москві, напроти Олексіївського монастиря, в домі мідника Савельєва, а вас уклінна прошу приставити листа цього А. Н. Р."

Ті з моїх читачів, яким не доводилось жити по селах, не можуть собі уявити, що за краса ці повітові панночки! Виховані на чистому повітрі, в затінку своїх садових яблунь, вони знання світу і життя почерпають з книжок. Самотність, свобода і читання рано в них розвивають почуття і пристрасті, невідомі неухважним нашим красуням. Для панночок звук дорожнього дзвоника є вже пригода, поїздка до найближчого міста вважається епохою в житті, і відвідини гостя залишають довгий, іноді і вічний спогад. Звісно, всякому вільно сміятись з їх деяких химер; але жарти поверхового спостережника не можуть знищити їх справжніх гідностей, з яких головна: особливість характеру, самобутність (*individualite**) без чого, на думку Жан-Поля, не існує й людської величі. В столицях жінки дістають, може, кращу освіту; але світські звички швидко згладжують характер і роблять душі такими ж одноманітними, як і головні убори. Хай це буде сказано не в осуд і не в докір, однак *Nota nostra manet**, як пише один старовинний коментатор.

Легко уявити, яке враження Олексій мав справити в колі наших панночок. Він перший перед ними з'явився похмурым і розчарованим, перший говорив їм про втрачені радощі і про зів'ялу свою юність; крім того, носив він чорний перстень із зображенням мертвої голови. Все це було надзвичайною новиною в тій губернії. Панночки за ним божеволіли.

Та найбільше цікавилась ним дочка англomана мого, Ліза (чи Бетсі, як звав її звичайно Григорій Іванович). Батьки один до одного не їздили, вона Олексія ще не бачила, тимчасом як усі молоді сусідки тільки про

нього й говорили, їй було сімнадцять літ. Чорні очі оживляли її смугляве і дуже приємне обличчя. Вона була єдине і отже пещене дитя, її жвавість і щохвилинні пустощі захоплювали батька і доводили до розпачу її мадам міс Жаксон, сорокалітню манірну панну, яка білилась і чорнила собі брови, двічі на рік перечитувала "Памелу", діставала за це дві тисячі карбованців і помирала з нудьги в цій варварській Росії.

Лізу доглядала Настя; вона була трохи старша, але така ж пустотлива, як і її панночка. Ліза дуже любила її, відкривала їй усі свої таємниці, разом з нею обмірковувала свої витівки; словом Настя була в селі Прилучині особою далеко значнішою, ніж будь-яка повірниця у французькій трагедії.

— Дозвольте мені сьогодні піти в гості,— сказала одного разу Настя, одягаючи панночку.

— Будь ласка; а куди?

— В Тугілове, до Берестових. Кухарева жінка у них іменинниця, і вчора приходила кликати нас на обід.

— От!— сказала Ліза,— пани сваряться, а слуги один одного пригощають.

— А нам яке діло до панів!— відказала Настя,— до того ж я ваша, а не татунева. Ви ж не сварилися ще з молодим Берестовим; а старі нехай собі б'ються, коли їм це весело.

— Постарайся, Насте, побачити Олексія Берестова, та розкажи мені гарненько, який він собою і що він за людина.

Настя пообіцяла, а Ліза з нетерпінням чекала цілий день її повернення. Увечері Настя з'явилась. "Ну, Лизавето Григорівно,—

сказала вона, входячи в кімнату,— бачила молодого Берестова; надивилася доволі; цілий день були разом".

— Як це? Розкажи, розкажи по порядку.

— Будь ласка: пішли ми, я, Анісія Єгорівна, Ненила, Дунька...

— Добре, знаю. Ну потім?

— Дозвольте, розкажу все по порядку. От прийшли ми якраз на обід. У кімнаті було повно народу. Були колбинські, захар'ївські, прикажчиця з дочками, хлупинські...

— Ну! а Берестов?

— Заждіть. От ми сіли до столу, прикажчиця на першому місці, я біля неї... а дочки й надулись, та мені наплювати на них...

— Ах, Насте, яка ти нудна з вічними своїми подробицями!

— Та які ж ви нетерпеливі! Ну от вийшли ми з-за столу... сиділи ми годин зо три, і обід був славний; пирожне блан-манже синє, червоне й смугасте... От вийшли ми з-за столу і пішли в сад гуляти в горюдуба, а молодий панич тут і з'явився.

— Ну що ж? Чи правда, що він такий гарний собою?

— Напрочуд гарний, красунь, можна сказати. Стрункий, високий, рум'янець на всю щоку...

— Справді? А я так думала, що в нього обличчя бліде. Що ж? Яким він тобі здався? Сумний, задумливий?

— Що ви? Та отакого шаленого я й зроду не бачила. Здумав він з нами в горюдуба бігати!

— З вами в горюдуба бігати! Неможливо!

— От і можливо! Та що ще вигадав! Спіймає, і ну цілувати!

— Воля твоя, Насте, ти брешеш.

— Воля ваша, не брешу. Я насилу спекалася його. Цілий день з нами так і провозився.

— Та як же, кажуть, він закоханий і ні на кого не дивиться?

— Не знаю, а на мене то аж занадто дивився, та й на Таню, прикажчикову дочку, теж; та й на Пашу колбинську, та гріх сказати, нікого не зобідив, такий пустун!

— Це дивно! А що в домі про нього чути?

— Панич, кажуть, дуже гарний: такий добрий, такий веселий. Одно негаразд: за дівчатами занадто любить ганятися. Як на мене, це ще не біда: з роками споважніє.

— Як би мені хотілось його бачити! — сказала Ліза зітхнувши.

— Так що ж тут мудрого? Тугілове від нас недалеко, всього три версти: підіть гуляти в той бік або поїдьте верхи; ви напевно зустрінете його. Він же щодня, рано-вранці, ходить з рушницею на полювання.

— Та ні, недобре. Він може подумати, що я за ним ганяюсь. До того ж батьки наші в сварці, то й мені все ж не можна буде з ним познайомитись... Ах, Насте! Знаєш що? Уберусь я селянкою!

— І справді; надіньте грубу сорочку, сарафан, та й ідіть сміливо до Тугілова; запевняю вас, що Берестов уже вас не проґавить.

— А по-тутешньому я говорити вмію чудово. Ах, Насте, мила Насте! Яка слава вигадка!— І Ліза лягла спати з наміром неодмінно виконати веселий свій задум.

Другого ж дня взялася вона здійснювати свій план, послала купити на базарі грубого полотна, синьої китайки та мідних ґудзиків, при допомозі Насті покріла собі сорочку й сарафан, засадила за шиття всю дівочу, і до вечора усе було готове. Ліза примірила обнову і призналася перед дзеркалом, що ніколи ще такою милою сама собі не здавалась. Вона повторила свою роль, на ходу низько кланялась і кілька разів потім хитала головою, подібно до глиняних котів, говорила селянською говіркою, сміялася, затуляючись рукавом, і заслужила цілковите схвалення Насті. Одне утруднювало її: вона спробувала була пройти по двору боса, але дерен колов її ніжні ноги, а пісок і камінці здалися їй нестерпними. Настя й тут їй допомогла: вона зняла мірку з Лізиної ноги, побігла на поле до Трохима-пастуха і замовила йому пару личаків по тій мірці. На другий день, ще й на світ не зазоріло, Ліза вже прокинулась. Усі в домі ще спали. Настя за ворітьми дожидала пастуха. Заграв ріжок, і сільська череда потяглась повз панський двір. Трохим, проходячи перед Настею, віддав їй маленькі строкаті личаки і дістав від неї півкарбованця в нагороду. Ліза тихенько одягнулася селянкою, пошепки дала Насті свої розпорядження щодо міс Жаксон, вийшла на задній ґанок і через город побігла в поле.

Сяяла зоря на сході, і золоті ряди хмарок, здавалось, чекали сонця, як царедворці чекають государя; ясне небо, ранкова свіжість, роса, вітерець і спів пташок сповнювали серце Лізи дитячою веселістю; боячись якої-небудь зустрічі з знайомими, вона, здавалось, не йшла, а летіла. Наближаючись до гаю, що стояв на межі батьківського володіння, Ліза пішла повільніше. Тут вона мала чекати Олексія. Серце її сильно билось, саме не знаючи чого, але побоювання, які супроводять молоді наші пустощі, становлять і головну їх принаду. Ліза увійшла в сутінь гаю.

Глухий, перекотистий шум його привітав дівчину. Веселість її притихла. Мало-помалу поринула вона в солодкі мрії. Вона думала... але чи можна з точністю визначити, про що думає сімнадцятилітня панночка сама, в гаю о шостій годині весняного ранку? Отож вона йшла, замислившись, по дорозі, отіненій з обох боків високими деревами, як враз чудовий лягавий собака загавкав на неї. Ліза злякалась і закричала. В той же час почувся голос: "tout beau, Sbogar, ici...*" і молодий мисливець з'явився з-за чагарника. "Не бійся, мила,— сказав він Лізі,— собака моя не кусається". Ліза встигла вже опам'ятатись від переляку і зуміла зразу скористатись обставинами. "Та ні, пане,— сказала вона, вдаючи напівзлякану, напівсоромливу,— боюсь: він, бачте, такий лютий; знову кинеться". Олексій (читач уже впізнав його) тимчасом пильно дивився на молоду селянку. "Я проведу тебе, коли ти боїшся,— сказав він їй;— ти мені дозволиш іти коло тебе?"— "А хто тобі заважає?— відказала Ліза,— вільному воля, а дорога громадська".— "Звідки ти?"— "З Прилучина, я дочка Василя коваля, йду по гриби". (Ліза несла козуб на мотузочку). "А ти, пане? Тугіловський, чи що?"—"Так точно,— відказав Олексій,— я камердинер молодого пана". Олексієві хотілося урівняти їх взаємини. Проте Ліза подивилась на нього і засміялась. "А обманюєш,— сказала вона,— не на дурну напав. Бачу, що ти сам панич".— "Чому ж ти так гадаєш?"— "Та з усього".— "Одначе?" — "Та як же пана од слуги не розрізнити? І одягнений не так, і балакаєш інакше, і собаку кличеш не по-нашому". Ліза дедалі більше подобалась Олексієві. Звикнувши не церемонитись з гарненькими селянками, він хотів був обійняти її, але Ліза відскочила від нього і раптом вигляд її став таким суворим і холодним, що хоч це й розсмішило Олексія, але стримало його від дальших замірів. "Коли ви хочете, щоб ми були надалі приятелями,— сказала вона поважно,— то, будь ласка, не забувайтесь".— "Хто тебе навчив цієї премудрості?—спитав Олексій, зареготавшись.— Чи не Настенька, моя знайома, чи не служниця панночки вашої? Ось якими шляхами поширюється освіта!" Ліза відчула, що вийшла була з своєї ролі, і одразу ж поправилась. "А що думаєш? — сказала вона,— хіба я й на панському дворі ніколи не буваю? не бійсь: усього наслухалась і надивилась. Одначе,— продовжувала далі вона,— базікаючи з тобою, грибів не набереш. Іди-но ти, паничу, в один бік, а я в другий. Прощай..." Ліза

хотіла йти. Олексій притримав її за руку. "Як тебе звати, серце моє?"— "Акуліною,— відповіла Ліза, стараючись звільнити свої пальці з руки Олексійової;— та пусти ж, паничу; мені й додому час".— "Ну, мій друже Акуліно, неодмінно піду в гості до твого батька, до Василя коваля".— "Що ти? —відказала жваво Ліза,— ради Христа, не приходь. Коли дома дізнаються, що я з паничем у гаю розмовляла на самоті, то мені лихо буде; батько мій, Василь коваль, уб'є мене".— "Та я неодмінно хочу з тобою знову бачитись".— "Ну, я коли-небудь знову сюди прийду по гриби".— "Коли ж?"—"Та хоч завтра".— "Люба Акуліно, розцілував би тебе, та не смію. То завтра, в цей час, правда?"—"Авжеж".— "І ти не обманеш мене?"—"Не обману".— "Забожись".— "Ну от тобі свята п'ятниця, прийду". Молоді люди розстались. Ліза вийшла з лісу, перебралась через поле, прокралася в сад і прожогом побігла на ферму, де Настя чекала її. Там вона переодяглась, неуважно відповідаючи на запитання нетерплячої повірниці, і з'явилась до вітальні. Стіл був накритий, сніданок готовий, і міс Жаксон, уже набілена і перетягнута в стані, нарізувала тоненькі тартинки. Батько похвалив її за ранню прогулянку. "Нема нічого здоровішого,— сказав він,— як вставати вдосвіта".— Тут він навів кілька прикладів людського довголіття, узятих з англійських журналів, зауваживши, що всі люди, які жили більше ста років, не вживали горілки і вставали вдосвіта зимою і літом. Ліза його не слухала. Вона в думках повторювала всі обставини ранкового побачення, всю розмову Акуліни з молодим мисливцем, і совість починала її мучити. Даремно заперечувала вона самій собі, що розмова їх не виходила за межі благопристойності, що ця витівка не могла мати ніяких наслідків, совість її ремствувала голосніше за її розум. Обіцянка, що її дала вона на завтрашній день, найбільше турбувала її: вона зовсім була зважилась не додержати своєї урочистої клятви. Та Олексій, прождавши її марно, міг піти розшукувати на селі дочку Василя коваля, справжню Акуліну, огрядну, рябу дівку, і таким чином догадатись про її легковажну вигадку. Думка ця жахнула Лізу, і вона зважилась другого ранку знову з'явитись у гаю Акуліною.

З свого боку Олексій був у захопленні, цілий день думав він про нову свою знайому, вночі образ смуглявої красуні і крізь сон переслідував його

уяву. Зоря ледве займалась, як він був уже одягнений. Не давши собі часу зарядити рушницю, вийшов він у поле з вірним своїм Сбогаром і побіг до місця обіцяного побачення. З півгодини пройшло в нестерпному для нього чеканні; нарешті він побачив, як між кущами майнув синій сарафан, і кинувся назустріч любій Акуліні. Вона всміхнулась щирості його вдячності; та Олексій відразу ж помітив на її обличчі сліди смутку й неспокою. Він хотів узнати причину цього. Ліза призналася, що вчинок її здавався їй легковажним, що вона в ньому каялась, що на цей раз не хотіла вона не дотримати даного слова, але що це побачення буде вже останнім, і що вона просить його припинити знайомство, яке ні до чого доброго не може їх довести. Все це, розуміється, було сказано селянською говіркою; але думки й почуття, незвичайні в простій дівчині, вразили Олексія. Він вдався до всього свого красномовства, щоб відхилити Акуліну від її наміру; запевняв її в невинності своїх бажань, обіцяв ніколи не дати їй приводу до каяття, слухатись її в усьому, закликав її не позбавляти його єдиної відради: бачитись з нею на самоті, хоч би через день, хоч би двічі на тиждень. Він говорив мовою справжньої пристрасті і в цю хвилину був справді закоханий. Ліза слухала його мовчки. "Дай мені слово,— промовила вона нарешті,— що ти ніколи не будеш шукати мене на селі або розпитувати про мене. Дай мені слово не шукати інших зі мною побачень, крім тих, які я сама призначу". Олексій поклявся був їй святою п'ятницею, але вона з усмішкою спинила його. "Мені не треба клятви,— сказала Ліза,— досить самої твоєї обіцянки". Після того вони дружньо розмовляли, гуляючи разом по лісі до того часу, поки Ліза сказала йому: пора. Вони попрощались, і Олексій, залишившись на самоті, не міг зрозуміти, яким чином просте сільське дівча за два побачення встигло взяти над ним справжню владу. Його стосунки з Акуліною мали для нього чар новизни, і хоч застереження дивної селянки здавались йому важкими, але думка не дотримати свого слова не спала навіть йому в голову. Річ у тому, що Олексій, незважаючи на фатальний перстень, на таємниче листування і на похмуру розчарованість, був добрий і палкий хлопець і мав серце чисте, здатне почувати втіхи невинності.

Якби слухався я тільки своєї охоти, то неодмінно і в усіх подробицях став би описувати побачення молодих людей, зростаючу взаємну схильність і довірливість, заняття, розмови; але знаю, що більша частина моїх читачів не поділила б зі мною мого задоволення. Ці подробиці взагалі повинні здаватися нудними, отже, я пропущу їх, сказавши коротко, що не минуло ще й двох місяців, а мій Олексій був уже закоханий без пам'яті, і Ліза була не байдужіша, хоч і мовчазніша від нього. Обоє вони були щасливі теперішнім і мало думали про майбутнє.

Думка про нерозривні узи досить часто з'являлась у них, але ніколи вони про те один з одним не говорили. Причина ясна: Олексій, хоч який прив'язаний був до любої своєї Акуліни, все пам'ятав відстань, що була між ним та бідною селянкою; а Ліза розуміла, яка ненависть існувала між їхніми батьками, і не сміла надіятись на взаємне примирення. До того ж самолюбство її було потай підбурюване темною, романічною надією побачити нарешті тугіловського поміщика біля ніг дочки прилучинського коваля. Раптом важливий випадок мало не змінив їх взаємних відносин.

Одного ясного, холодного ранку (з тих, на які багата наша російська осінь) Іван Петрович Берестов виїхав прогулятись верхи, на всякий випадок узявши з собою пари три хортів, стременного та кілька двірських хлопчаків з тріскачками. В той самий час Григорій Іванович Муромський, спокусившись гарною годиною, велів осідлати куцу свою кобилку і риссю поїхав навколо своїх англізованих володінь. Під'їжджаючи до лісу, побачив він сусіда свого, що гордо сидів верхи, в чекмені, підбитому лисячим хутром, і вичікував зайця, якого хлопчаки криком і тріскачками виганяли з кущів. Якби Григорій Іванович міг передбачити цю зустріч, то, звісно, він повернув би вбік; але він наїхав на Берестова зовсім несподівано і раптом опинився від нього на відстані пістолетного пострілу. Робити було нічого: Муромський, як освічений європеець, під'їхав до свого супротивника і чемно його привітав. Берестов відповів з таким самим усердям, з яким цепний ведмідь кланяється панам з наказу свого поводиря. В цей час заєць вискочив з лісу і побіг полем. Берестов і стременний закричали на все горло, пустили собак і слідом помчали скільки сили. Кобила Муромського, яка

не була ніколи на полюванні, злякалась і понесла. Муромський, який проголосив себе чудовим їздцем, дав їй волю і в душі був задоволений випадком, що звільнив його від неприємного співрозмовника. Але кобила, домчавши до яруги, раніше нею не поміченої, раптом кинулась убік, і Муромський не всидів. Упавши досить тяжко на мерзлу землю, лежав він, проклинаючи свою куцу кобилу, яка, нібито опам'ятавшись, одразу спинилась, як тільки відчула себе без вершника. Іван Петрович підскакав до нього, питаючись, чи не забився він. Тимчасом стрепенний привів провинну кобилку, тримаючи її за вуздечку. Він допоміг Муромському сісти на сідло, а Берестов запросив його до себе. Муромський не міг відмовитись, бо почував себе зобов'язаним, і таким чином Берестов вернувся додому з славою, зацькувавши зайця і ведучи свого супротивника пораненим і майже військовополоненим.

Сусіди, снідаючи, розговорилися досить по-дружньому. Муромський попросив у Берестова дрожку, бо признався, що, тяжко забившись, не був він спроможний доїхати додому верхи. Берестов провів його аж до ґанку, а Муромський поїхав не раніше, як узявши з нього слово честі другого ж дня (і з Олексієм Івановичем) приїхати пообідати по-приятельському в Прилучино. Таким чином ворожнеча давня і глибоко вкорінена, здавалось, готова була припинитись через полохливість куцої кобилки.

Ліза вибігла назустріч Григорієві Івановичу. "Що це значить, тату?— сказала вона здивовано,— чого ви кульгаєте? Де ваш кінь? Чия це дрожка?"— "От уже не вгадаєш, my dear*", — відказав їй Григорій Івановичі і розповів усе, що трапилось. Ліза не вірила своїм ушам. Григорій Іванович, не давши їй опам'ятатись, заявив, що завтра будуть у нього обідати обидва Берестови. "Що ви кажете!— сказала вона, збліднувши.— Берестови, батько й син! Завтра у нас обідати! Ну, тату, як собі хочете: я ні за що не покажусь".— "Що ти, збожеволіла?— відказав батько,— чи давно ти стала така соромлива, чи ти до них відчуваєш спадкову ненависть, як романічна героїня? Годі, і не дурій..." — "Ні, тату, ні за що в світі, ні за які скарби не з'явлюсь я перед Берестовими". Григорій Іванович здвигнув і плечима і більше з нею не сперечався, бо

знав, що суперечкою з неї нічого не візьмеш, і пішов відпочивати після своєї незвичайної прогулянки.

Лизавета Григорівна пішла в свою кімнату і прикликала Настю. Обидві довго говорили про завтрашні відвідини. Що подумає Олексій, якщо впізнає у вихованій панночці свою Акуліну? Якої думки він буде про її поведінку й правила, про її розсудливість? З другого боку, Лізі дуже хотілося бачити, яке враження справило б на нього таке несподіване побачення... Раптом майнула їй думка. Вона зараз же передала її Насті; обидві зраділи їй як знахідці і вирішили виконати її неодмінно.

Другого дня за сніданком Григорій Іванович спитав у дочки, чи все ще має намір вона сховатися від Берестових. "Тату,— відказала Ліза,— я прийму їх, якщо вам цього хочеться, тільки з умовою: якою б я перед ними не з'явилась, що б я не зробила, ви лаяти мене не будете і не дасте ніякого знаку подиву чи невдоволення".— "Знову які-небудь витівки!— сказав, сміючись, Григорій Іванович.— Ну, добре, добре; згоден, роби, що хочеш, чорноока моя пустунко". Говорячи це, він поцілував її в чоло, і Ліза побігла готуватись.

О другій годині рівно коляска домашнього виробу, запряжена шестериком коней, в'їхала на подвір'я і покотилася навкруги густозеленого дернового кола. Старий Берестов зійшов на ґанок з допомогою двох ліврейних лакеїв Муромського. Слідом за ним син його приїхав верхи і разом з ним увійшов до їдальні, де стіл був уже накритий. Муромський прийняв своїх сусідів якнайпривітніше, запропонував їм оглянути перед обідом сад і звіринець і повів по доріжках, старанно виметених і посипаних піском. Старий Берестов у глибині душі шкодував витрачені працю і час на такі марні вигадки, але мовчав ради ввічливості. Син його не поділяв ні невдоволення ошадливого поміщика, ні захоплення самолюбного англomана; він з нетерпінням чекав появи господареві дочки, про яку багато наслухався, і хоч серце його, як нам відомо, було вже зайняте, але молода красуня завжди мала право на його увагу.

Повернувшись до вітальні, вони сіли втрьох: старі згадали минулі часи і анекдоти своєї служби, а Олексій думав про те, яку роль грати йому в присутності Лізи. Він вирішив, що холодна неухважність в усякому разі найбільше буде личити, і згідно з цим приготувався. Двері відчинились, він повернув голову з такою байдужістю, з такою гордою недбалістю, що серце найзавзятішої кокетки неодмінно мусило б здригнутись. На лихо, замість Лізи, увійшла стара міс Жаксон, набілена, затагнута, із опущеними очима і з маленьким кніксом, і чудовий воєнний рух Олексіїв пропав марно. Не встиг він знову зібратися з силами, як двері вдруге відчинились, і на цей раз увійшла Ліза. Всі встали; батько почав був рекомендувати гостей, але раптом замовк і поспішно закусив собі губи... Ліза, його смуглява Ліза, набілена була по уші, насурмлена більше ніж сама міс Жаксон; фальшиві локони, значно світліші за власне її волосся, збиті були, як парик Людовіка XIV; рукава а l'imbecile* стирчали, як фіжми у Madame de Pompadour*, талія була перетягнута, як буква ікс, і всі брильянти її матері, ще не заставлені в ломбарді, сяяли на її пальцях, шиї і ушах. Олексій не міг упізнати свою Акуліну в цій смішній і блискучій панночці. Батько його підійшов до її ручки, і він з досадою зробив те саме; коли торкнувся він до її біленьких пальчиків, йому здалося, що вони тремтіли. Тимчасом він встиг помітити ніжку, з наміром виставлену і взуту з усім можливим кокетством. Це помирало його до певної міри з іншим її убранням. Щодо білила і щодо сурми, то в простоті свого серця, признатися, він їх з першого погляду не помітив, та й потім не підозрював. Григорій Іванович згадав свою обіцянку і старався не показати й ознаки подиву; але витівка його дочки здавалась йому такою забавною, що він ледве міг стриматись. Не до сміху було манірній англійці. Вона догадувалась, що сурма та білила були викрадені з її комода, і багровий рум'янець досади пробивався крізь штучну білість її обличчя. Вона кидала полум'яні погляди на молоду пустунку, яка, відкладаючи до іншого часу всякі пояснення, вдавала, ніби їх непомічає.

Сіли за стіл. Олексій і далі грав роль неухважного і задумливого. Ліза манірничала, говорила крізь зуби, співучо, і тільки по-французьки. Батько щохвилини задивлявся на неї, не розуміючи її мети, але вважаючи все це вельми забавним. Англійка казилась і мовчала. Тільки Іван Петрович був

як дома: їв за двох, пив скільки хотів, сміявся сам до себе і раз од разу приязніше розмовляв та реготався.

Нарешті встали з-за столу; гості поїхали, і Григорій Іванович дав волю сміхові й запитанням: "Що це тобі здумалось морочити їх? — спитав він Лізу.— А знаєш ти що? Білила, справді, тобі до лиця; не вдаюся в таємниці дамського туалету, але на твоєму місці я б став білитися; розуміється, не дуже, а злегка". Ліза була в захопленні від успіху своєї вигадки. Вона обійняла батька, обіцяла йому подумати про його пораду і побігла умилювати роздратовану міс Жаксон, яка насилу згодилась відімкнути їй свої двері і вислухати її виправдання. Лізі було соромно показатись перед незнайомими такою чорнухою; вона не сміла прохати... вона була певна, що добра, мила міс Жаксон пробачить їй... і так далі, і так далі. Міс Жаксон, упевнившись, що Ліза не думала підняти її на сміх, заспокоїлась, поцілувала Лізу і в знак примирення подарувала їй баночку англійського білила, яку Ліза і взяла з виявленням щирої вдячності.

Читач догадається, що другого дня вранці Ліза не забарилась з'явитися в гаю побачень. "Ти був, паничу, вчора в наших панів?—сказала вона зараз же Олексієві,— як сподобалась тобі наша панночка?" — Олексій відповів, що він її не помітив. "Шкода",— відказала Ліза.— "А чому ж?" — спитав Олексій.— "А тому, що я хотіла б спитати тебе, чи правда, кажуть..." — "Що ж кажуть?" — "Чи правда, кажуть, нібито я на панночку схожа?" — "Які дурниці! Вона перед тобою потвора потворою".— "Ах, паничу, гріх тобі це казати; панночка наша така біленька, така, чепуруха! Куди мені до неї рівнятись!" Олексій божився їй, що вона краща за всіх біленьких панночок і, щоб заспокоїти її зовсім, почав описувати її панну такими смішними рисами, що Ліза реготала від душі. "Одначе,— сказала вона, зітхнувши,— хоч панночка, може, і смішна, все ж я перед нею дурка безграмотна".— "І!—сказав Олексій,— є про що журитися! Та коли хочеш, я враз навчу тебе грамоти".— "А й правда,— сказала Ліза,— чи не спробувати й справді?"—"Будь ласка, любя; почнемо хоч зараз". Вони сіли. Олексій дістав з кишені олівця і записну книжку, і Акуліна навчилась азбуки напрочуд скоро. Олексій не міг

надивуватися її тямучості. На другий ранок вона захотіла спробувати і писати; спочатку олівець не слухався її, але через кілька хвилин вона й вирисовувати букви стала досить вправно. "Що за чудо! — говорив Олексій.— Та в нас учення йде швидше, ніж за ланкастерською системою". Справді, на третій урок Акуліна розбирала вже по складах "Наталю, боярську дочку", перепиняючи читання зауваженнями, з яких Олексій істинно дивувався, і цілий аркуш помалювала афоризмами, вибраними з тієї ж повісті.

Минув тиждень, і між ними почалось листування. Поштова контора влаштована була в дуплі старого дуба. Настя крадькома виконувала обов'язки поштаря. Туди приносив Олексій великими буквами написані листи і там же знаходив на синьому простому папері кривульки своєї милої. Акуліна видимо звикла до кращого складу мови, її розум помітно розвивався і вдосконалювався.

Тимчасом недавнє знайомство між Іваном Петровичем Берестовим і Григорієм Івановичем Муромським більше й більше зміцнювалось і незабаром перетворилося в дружбу, ось з яких обставин: Муромський нерідко думав про те, що після смерті Івана Петровича весь його маєток перейде в руки Олексія Івановича; що в такому разі Олексій Іванович буде одним з найбагатших поміщиків тієї губернії, і що нема йому ніякої причини не одружитися з Лізою. А старий Берестов, з свого боку, хоч і визнавав за своїм сусідом деяку нерозсудливість (або, за його висловом, англійську дурість), однак не заперечував у ньому й багатьох чудесних гідностей, наприклад: рідкісної спритності; Григорій Іванович був близький родич графові Пронському, людині знатній і ильній; граф міг стати у великій пригоді Олексієві, а Муромський (так думав Іван Петрович) напевно зрадіє нагоді вигідно віддати свою дочку. Старі доти обмірковували все це кожен про себе, що нарешті один з одним і переговори, обнялись, пообіцяли справу як слід зладити і почали про неї турбуватись кожен із свого боку. Муромського чекали труднощі: умовити свою Бетсі познайомитись ближче з Олексієм, якого не бачила вона ще з самого достопам'ятного обіду. Здавалось, вони одно одному не дуже подобались; принаймні Олексій уже не вертався до Прилучина, а

Ліза виходила в свою кімнату кожного разу, як Іван Петрович ушановував її своїми відвідинами. Але, думав Григорій Іванович, коли Олексій буде в мене щодня, то Бетсі повинна ж буде в нього закохатись. Це звичайна річ. Час усе зладить. Іван Петрович менше турбувався про успіх своїх намірів. Того ж вечора покликав він сина до свого кабінету, закурив люльку і, трохи помовчавши, сказав: "Чого ж ти, Олексію, давно про військову службу не говориш? Чи, може, гусарський мундир уже тебе не приваблює!" — "Ні, батечку,— і відповів шанобливо Олексій,— я бачу, що ви не бажаєте, щоб я йшов у гусари; мій обов'язок вам коритись".— "Гаразд,— відповів Іван Петрович,— бачу, що ти слухняний син; це мені втішно; не хочу ж і я тебе неволити; не силюю тебе вступити... негайно... в штатську службу; а поки що думаю я тебе одружити".

З ким це, батечку? — спитав здивований Олексій.

— З Лизаветою Григорівною Муромською,— відповів Іван Петрович; — наречена хоч куди, правда ж?

— Батечку, я про одруження ще не думаю.

— Ти не думаєш, то я за тебе думав і передумав.

— Воля ваша, Ліза Муромська мені зовсім не подобається.

— Потім сподобається. Стерпиться, злюбитья.

— Я не почуваю себе здатним принести їй щастя.

— Не твоя біда—її щастя. Що? це так ти шануєш волю батьківську? Добре!

— Як собі хочете, я не хочу одружуватись і не одружусь.

— Ти одружишся, або я тебе прокляну, а маєток, як бог свят, продам і розтринькаю, і тобі шага не залишу. Даю тобі три дні на обдумування, а доти не смій на очі мені показуватись.

Олексій знав, що коли батько візьме собі щось у голову, то вже того, за висловом Тараса Скотиніна, у нього й цвяхом не виб'єш; та Олексій удався в батька, і його так само трудно було переспорити. Він пішов у свою кімнату і став роздумувати про межі влади батьківської, про Єлизавету Григорівну, про врочисту обіцянку батька зробити його старцем і, нарешті, про Акуліну. Вперше бачив він ясно, що він у неї щиро закоханий; романічна думка одружитися з селянкою й жити своєю працею прийшла йому в голову, і чим більше думав він про цей рішучий вчинок, тим більше знаходив у ньому розсудливості. З деякого часу побачення в гаю були припинені через дощову годину. Він написав Акуліні листа найчіткішим почерком і найшаленішим стилем, сповіщав про загибель, яка їм загрожувала, і тут-таки пропонував їй свою руку. Негайно відніс він листа на пошту, в дупло, і ліг спати дуже задоволений собою.

На другий день Олексій, твердий у своєму намірі, дуже рано поїхав до Муромського, щоб одверто з ним поговорити. Він надіявся розворушити його великодушність і схилити його на свій бік. "Чи дома Григорій Іванович?"—спитав він, спиняючи свого коня перед ґанком прилучинського замку. "Нема,—відповів слуга,—Григорій Іванович зранку зволив виїхати".— "Яка досада!"—подумав Олексій. "Чи дома принаймні Лизавета Григорівна?" — "Дома". І Олексій скочив з коня, віддав поводи в руки лакеєві і пішов без оповіщення.

"Все буде вирішено,— думав він, підходячи до вітальні; — поговорю з нею самою".— Він увійшов... і остовпів! Ліза... ні, Акуліна, любя, смуглява Акуліна, не в сарафані, а в білому ранковому платтячку, сиділа перед вікном і читала його листа; вона так була зайнята, що не чула, як він і зайшов. Олексій не міг стриматися від радісного вигуку. Ліза здригнулась, підвела голову, закричала і хотіла втекти. Він кинувся, щоб її затримати. "Акуліно, Акуліно!.." Ліза старалась від нього визволитись...

"Mais laissez-moi donc, monsieur; mais etes-vous fou?*" — повторювала вона, відвертаючись. "Акуліно! друже мій Акуліно!" — повторював він, цілючи її руки. Міс Жаксон, свідок цієї сцени, не знала, що подумати. В цю хвилину двері відчинились, і Григорій Іванович увійшов.

Ага! — сказав Муромський,— та у вас, здається, діло зовсім уже налагодилось...

Читачі звільнять мене від зайвого обов'язку описувати розв'язку.

КІНЕЦЬ ПОВІСТЯМ

І. П. БЄЛКІНА